

Kritisk Forum

FOR PRAKTISK TEOLOGI

106

DECEMBER 2006

Afsender: Forlaget Anis, Frederiksberg Allé 10, 1820 Frederiksberg C

TEMA: SELVUDVIKLING

Cecilie Eriksen SELVUDVIKLING – EN FILOSOFISK KRITIK	5
Birgitte Graakjær Hjort NÅR LIVET BLIVER ÉN LANG EKSAMEN	17
Klaus Nielsen DEN KYNISKE FØLSOMHED	29
Iben Krogsdal FUSIONEN MELLE MÅLSÆTTERKULTUR OG RELIGION: NÅR MÅL BLIVER MENING	41
Kirsten M. Andersen EVALUERING I SKOLE OG UDDANNELSE	53
Karen Marie Mortensen SELVHENGIVELSE OG SELVFORGLEMMELSE	63

Forord

Lille kat! Lille kat! Hvem er du?

Jeg er sgu min egen!

Kattens kendte svar i dette lille Gruk af Piet Hein fortæller om et selvstændigt og selvbevidst individ. Vi kan se kattens svar, som udtryk for enten dens fornemmelse for sin egen eksistens, dens frihed, eller, at den er en selvtilstrækkelig tæppetisser. Kattens svar rummer det moderne menneskes fornemmelse af autonomi: jeg er mig selv og skaber selv min egen virkelighed.

Nu er der sket meget, siden Piet Hein skrev sit Gruk. Katten vil nok også i dag have en stærk bevidsthed om, at den sgu er sin egen. Men den vil nok ikke turde svare så kækt, måske den i stedet ville besvare spørgsmålet: Hvem er du?: Jeg er sgu på vej til at blive mig selv. For det er et meget karakteristisk træk for selvudviklingstrenden, at jeg'et er altid på vej – fødder har ikke rødder, som det slagordsagtigt hedder. Eller, kun døde fisk flyder med strømmen. Men det kan være ganske trættende altid at skulle være på vej mod strømmen, aldrig bare at kunne være sig selv på godt og ondt.

Selvrealisering og personlig udvikling fylder ikke desto mindre meget i det nye årtusinde. Ikke blot forstået som det, at vi rask væk opsøger psykologer til hjælp i vores dagligdag, for at få klinket parforhold og at for at slå til i vort arbejde, det kan mennesker have brug for. Men psykologer melder om, at de i stigende grad opsøges af mennesker, der sådan set ikke er i krise, men som gerne vil være lidt lykkeligere. Og præster oplever også at bliver ringet op af mennesker, der simpelthen spørger efter »redskaber«, så de bedre kan leve deres liv. Selvudviklingens mulighed, ser det til ud til, opfattes af nogle som et

uopfyldeligt krav. Og kravet om personlig selvudvikling er jo ikke kun noget, vi pålægger os selv i fritiden.

For også på det kollektive plan er selvudvikling nøgleordet i disse år. Offentlige institutioner og det private erhvervsliv vægter og prøver aktivt at fremme den enkeltes personlige udvikling. Det begynder ofte allerede i børnehaven, og helt sikkert i skoleregi. Nogle af os har haft børn, der i folkeskolen allerede i 5. klasse blev afæsket en mening om, »hvad de ville med deres liv«. Det er meningsløst, for hvem ved det, eller hvem vil ikke være kosmetolog eller pilot i den alder?

Vi redaktører af dette nummer har ønsket at lave et nummer om selvrealisering, idet vi grundlæggende er kritiske overfor denne udvikling. Kritiske, fordi et indskrænket verdensbillede og menneskesyn kan medføre individualisering og psykologisering med den konsekvens, at vi glemmer verden og vores omverdensbevidsthed, fordi vi får så travlt med hele tiden at tale om os selv. Kravet om at kende sig selv, som er særdeles nyttig i en speedet tid, må nødvendigvis tilføjes en sammenhæng, som kan danne den modstand, som selvet må møde for ikke at køre i selv-spin. En sådan sammenhæng kommer ingen uden om, selvom de oplagte nødvendigheder er faldet bort. Men en handlingslammet verden og en rastløs sjæl er vel også en slags nødvendighed, som man kan blive tvunget til at forholde sig til.

Vi frakender altså ikke talen om selvrealisering og personlig udvikling enhver positiv betydning og anerkender også selvudvikling som en stemme i modernitetens flerstemmige kor. Vi er også opmærksomme på, at andre nutidige diskurser for selvet, f.eks. idealet om selvdannelse, kan indeholde ressourcer til brug for os alle. Men ikke desto mindre har vi sammensat dette nummer på en måde, der på en håndfast måde minder om, at ordet ”kritik” faktisk indgår i tidsskriftets navn.

Den unge digter Søren Ulrik Thomsen skriver i et digt, at det er tid til personlig afvikling (»Jeg er blevet så enkel og ensom«, fra digtsamlingen *Hjemfalden* fra 1991). 15 år senere kan samme digter, nu modnet af livet, skrive om gudstjenesten som selvafviklingsens sted. Hans bevægelse har været modsat den, som selvudviklingen foreskriver. Digteren er på et tidspunkt begyndt at gå til gudstjeneste, og har hen ad vejen temmelig planløst gjort den erfaring, at netop gudstjenesten kan være selvforglemmelsens sted. Nu kan det så ikke overraske, at man i dagens individualistelskende samfund er begyndt at tale om

Forord

hjemmekristne, altså kristne der vælger kirke og gudstjeneste fra, fordi den ikke rigtig siger dem noget. Kan man være kristen sådan helt for sig selv, det spørgsmål presser sig på, men det er retorisk, for selvfølgelig kan man ikke det. Kan man leve sådan helt for sig selv, ja, men livet bliver derefter. Hardcore evangelisk er det jo i øvrigt også sådan, at der altid er to, der kommer før mig, Gud og medmennesket. Selv der hvor man tilkender jeg'et større værdi, er det i relationen, i det mellemmenneskelige møde, at vi bliver os selv. Hvis kristendommen derfor kunne genvinde den autoritet, der kan skænke ro til det rastløse, præsterende menneske, så kunne selvrealisering suppleres eller erstattes af livsrealisering. Evangeliets bevægelse er og bliver denne, at vi kaster os ud i livet, for så vidt uden noget særlig mål, og der hvor livet blev virkeligt og godt, det var der, hvor vi på forunderlig vis helt glemte os selv. Der hvor det dybest set var lige meget hvor vi selv endte, og den anden begyndte.

Det er jo i grunden lidt synd for katten, at den – næsten besværgende – sgu er sin egen. Man kunne spørge om fremtidens mest efterspurgte egenskaber ikke bliver, dels evnen til at medvirke til konfliktløsning, og dermed genoprette brudte fællesskaber, dels at leve i og med sorg og modgang, i stedet for at flygte fra den.

Birte Andersen, Lena Kjems og Elof Westergaard

Selvudvikling – en filosofisk kritik¹

Cecilie Eriksen

Hvis ikke det gamle græske bud »kend dig selv« forstås i forhold til noget andet end selvet, skifter det på afgørende vis betydning. Artiklen er et opgør med essentialismen, dvs. ideen om, at der i ethvert menneske findes en oprindelig bevidsthedskerne, som dels kan findes dels på forhånd er positiv, mens det er omverdenen, der ødelægger menneskets medfødte godhed. Følgelig går essentialismens bestræbelse ud på at søge indad i følelser, og tilbage mod det oprindelige. Men selvudviklingskravet kan ses som en reduktion af kompleksiteten i både verdensbillede og menneskebillede. Når hverken interpersonelle konflikter eller politiske forskelle får tilkendt en »objektiv« rang, må vejen indad nødvendigvis ende i naiv blindhed.

SELVREALISERING, PERSONLIG UDVIKLING OG SELVUDVIKLING er nøglebegreber, der er kommet til at spille en vigtig rolle for det vestlige menneskes forståelse af sig selv og sin omverden. Fra kulturelt set at have været et tema, der optog en lille gruppe af mennesker, er selvudviklingstrenden blevet en omfattende og varieret folkelig bevægelse. Tankegangen er den foreløbige kulmination på det store vestlige frihedsprojekt, som siden oplysningstiden og renæssancen har været en afgørende drivkraft i vores historie, og 'selvudvikling' har for de fleste en entydigt positiv klang. Der har dog gennem de seneste år også været en stadig stigende kritik af selvudviklingstankegangen inden for forskellige sociale arenaer: den skjuler magtrelationer på arbejdspladsen, fører til ansvarsforflygtigelse over for børn i skolerne, reducerer medmennesket til et middel i vores personlige udvikling og fjerner det politiske incitament og sociale medansvar over for vores medborgere.

Kend dig selv

Det er en gammel tanke, at man skal »finde« eller »kende sig selv«, som det stod skrevet over Apollons tempel i Delphi (*gnothi seauton*). Men forståelsen af, hvad det vil sige at finde og kende sig selv, har ændret sig radikalt. Budet om at 'kende sig selv' handlede for grækerne om at kende sin plads i forhold til kosmos og guderne – en påmindelse om ikke at blive overmodig og begå *hybris*. Erkendelsen af, hvem man er, har i størstedelen af den kendte menneskelige historie været uløseligt forbundet med at forstå, at man er en lille del af et større hele – af naturen, slægten, samfundet og det religiøse kosmos. Man har skullet udvikle sig selv *i forhold til noget andet* end sig selv.

Dette »andet« er imidlertid på godt og ondt blevet stadig mere problematisk for det vestlige menneske op til i dag. De fleste tror ikke længere, at Bibelen og præsterne sidder inde med den entydige sandhed om målet for menneskelig udvikling. Selv om vi stadig fødes ind i en slægt og et samfund, så mener vi ikke længere, at dette tilhørsforhold nødvendigvis definerer og forpligter os – skomagersonnen skal ikke blive ved sin faders læst, og man behøver ikke tage sig personligt af familiens syge og gamle. Tilhørsforholdet til fællesskaber er i højere grad blevet et spørgsmål om et personligt *til- og fravalg*, som det enkelte individ er frit til at foretage efter lyst og behov. Den nutidige selvudviklingstænkning adskiller sig altså fra tidligere former ved, at vi fortæller os selv, at der ikke er nogen større horisont, som sætter rammer og mål for selvudviklingen. Individet skal selv vælge eller opfinde personlige mål for sin udvikling – »it is up to us to invent a use for ourselves,« som den postmoderne filosof Richard Rorty udtrykker det.

I dag er det den fordring, som officielt møder os i det samfund, vi fødes ind i, og som vi stilles over for af politikere, lærere, arbejdsgivere, partnere og terapeuter. Der står desuden en hel forbrugs- og selvudviklingsindustri på spring parat til at sælge det søgende menneske produkter, kurser, behandlinger og bøger, der skal hjælpe det i sin søgen efter sit sande selv.

Det sande selv

Som et svar på det usikre individs søgen efter sin identitet er den såkaldte »selvhjælpslitteratur«, skrevet af terapeuter, coaches og åndelige vejledere, vokset frem. Bøgerne skal hjælpe læseren til selvudvikling, og de læses ofte, når vi føler behov for hjælp til at klare livets udfordringer, som tidligere generationer læste Bibelen og dér fandt trøst, mod, visdom og opmuntring. Genren har dermed i dag en indflydelsesrig rolle som guide til, hvordan vi bør forstå og gribe livet an. Selvhjælpslitteraturen indeholder flere forskellige opfattelser af 'selvet' og 'selvudvikling'.² En særlig udbredt opfattelse er 'essentialismen'.

Essentialismen tager udgangspunkt i ideen om, at mennesket fødes med en unik væsenskerne, som eksisterer forud for al menneskelig, kulturel og samfundsmæssig kontakt.³ Denne kerne er en indre bevidsthedsessens, som består af kærlighed. Kærlighed defineres som en sindstilstand og følelseskvalitet. Så uanset, at der normalt er en række kvaliteter og adfærdsmønstre, som vi forbinder med kærlighed, så er de ikke kærligheden selv. Den oprindelige bevidsthedskerne rummer desuden en lang række karaktertræk og sindstilstande, såsom medfølelse, kreativitet, glæde, fred, mening, fleksibilitet, leven i nuet, respektfuldhed, harmoni, energirigdom, visdom, intuition og spontanitet.

Syndefaldet

Ifølge essentialismen kommer mennesket til verden kærligt og fuldt af energi, men mødet med omverdenen i alle dens afskygninger såsom familie, samfund, normer og kultur driver os ud af den paradisiske tilstand. Mødet får os nemlig til at skabe et 'falsk selv', en *person-ighed*, fordi vores virkelige selv ikke bliver godt modtaget. Personligheden skal fungere som en rustning uden om vores sårbare kerne og som noget, der skaffer os kærlighed fra omgivelserne. Problemet med dette er, at »hermed går meget af den livsglæde, mening med livet og evne til nærvær, som er en naturlig del af vores oprindelige væren, tabt.« (Stone, 2002, s. 5). Vi bliver uautentiske og ude af kontakt med virkeligheden. Faktisk hævdes det falske selv med dets arsenal af fastlåste va-

nemønstre i tænkning, følelse og handling at være årsag til en meget stor del af menneskehedens lidelser, herunder sygdomme som kræft og krig.

Vejen ud går ind

Den lidelse, der ifølge essentialismen opstår hos det enkelte menneske som et resultat af forældres, samfundets og kulturens påvirkning op gennem opvæksten, behøver ikke være permanent: vejen ud af lidelsen går igennem vores personlige indre. Vi skal beskæftige os med os selv og vores private problemer og lave et indre arbejde.

Dette arbejde foregår ved hjælp af introspektion, dvs. ved at iagttage, mærke og være opmærksom på, hvad der foregår i ens sind, følelser og krop. Gennem introspektion får vi ifølge essentialismen et neutralt ståsted i den menneskelige psyke, hvorfra vi kan vurdere, hvad der er virkelighed, og hvad der er illusoriske fortegnelser af virkeligheden skabt af vanetænkning, kunstige roller og samfundsskabte forestillinger. Bruger vi introspektion, vil vi derfor kunne bryde med tillærte roller og masker og komme i kontakt med de ægte dele af os selv. Vi udvikler os selv ved efterfølgende at integrere de sider af vores sande selv, som omgivelserne har forbudt os at udleve. Hvis vi fx er opdraget til at tilsidesætte vores egne behov, skal vi lære at fremsætte dem, og hvis vores kultur fornægter de irrationelle sider som vores intuition, skal vi lære at følge dem, osv.

Utopia

Hvad sker der, når mennesket får kontakt til sin sande natur? I første omgang, at man bliver fleksibel, nærværende i nuet og får al den energi, der har været bundet i de kunstige roller og fortrængte sider, til sin rådighed. Man får kontrol over sit liv og lader sig ikke længere styre af sine skyggesider, omgivelser eller fortid. Det, at vi får kontakt til vores sande selv, bevirker ydermere, at vi bliver livsglade, spontane, kreative og oplever meningsfylde i livet. Vi er desuden helt naturligt etisk gode: medfølende, ærlige, respektfulde og wiise.

Når vi har kontakt til vores essentielle kerne, har vi desuden adgang til et indre kompas, som vi kan bruge til at styre sikkert gennem livet. Dette kompas er vores intuition, forstået som en uforklaring vished og fornemmelse for noget. Vi kan bruge introspektion og intuition til fx at vurdere forskellige kulturelle, moralske og religiøse synspunkter objektivt. Vi kan finde ud af, hvad der er sandt for os fremfor blot at tage en eller anden autoritets ord for det, som vi ser det hos Ellen, der »havde haft en langvarig og virkelig meningsfuld affære, som for nylig var afsluttet. Hendes elskers kone, hendes mand, hendes venner, alle fordømte hende.« (Stone, 2002, s. 184). I stedet for at lytte til omgivelsernes fordømmelse, kunne Ellen efter sin selvudviklingsproces være stolt af sig selv og stå fast ved sine handlinger som dybt meningsfulde og gode for hende, fordi hun handlede ud fra sine følelser og sit sande jeg.

Mange essentialister mener, at selvudviklingsbølgen med tiden vil føre til en bedre verden lokalt såvel som globalt, fordi »følelser der løber løbsk, 'har ansvaret for alle verdens konflikter'... 'fra to små børn der slås om et stykke slik, til to store nationer der slås for selve retten til at eksistere'« (Bennett-Goleman, 2001, s. 419). Jo flere mennesker, der har udført et indre bevidsthedsmæssigt arbejde, desto færre af den slags konflikter og desto mere omtanke i forhold til omverdenen generelt.

Dette er en tidstypisk fortælling om behovet for og vejen til selvudvikling, som den findes i selvhjælpslitteraturen og i mange menneskers verdensbillede. I det følgende vil der blive givet en filosofisk kritik af den essentialistiske tankegang, og samtidig skitseres alternative positive bud på veje til selvudvikling.⁴

Det indre kontra det ydre

Det første punkt, der bør stilles skarpt på, er, at essentialismen opererer med et skarpt skel mellem det menneskelige ydre (i form af alt fra handlinger, fællesskaber, traditioner, autoriteter) og det indre (følelser, kropsfornemmelser og bevidsthedstilstande), hvor det indre ses som det vigtigste og mest værdifulde. Denne måde at dele den menneskelige livsverden op på indebærer visse

problemer, som bl.a. viser sig, hvis vi undersøger definitionen af et etisk, religiøst og psykologisk kernebegreb som kærlighed.

Essentialismen hævder, at kærlighed i virkeligheden er en sindstilstand og følelses kvalitet. Hvis kærlighed er *lig* en sindstilstand og følelses kvalitet, må det give mening at påstå, at en person kan være kærlig uden nogensinde at udføre en eneste kærlig handling. Et menneske vil kunne ligge i koma eller sidde isoleret og meditere et helt liv i 'kærligheds-sindstilstanden' uden nogensinde at gøre andet, og han ville ifølge den essentialistiske kærlighedsopfattelse være mere kærlig end et menneske, som bruger hele sit liv på at udføre kærlige handlinger (skaber livsglæde, lindrer smerte, hjælper, helbreder, trøster, bringer håb), men hvis følelser ikke hele tiden har en særlig kærlig kvalitet. Men det er absurd grænsende til det meningsløse at kalde en sådan totalt passiv person kærlig, uanset vedkommendes sindstilstand. Derimod kan vi godt kalde en person kærlig, selv om vedkommende ikke altid har 'varme følelser', hvis vedkommende handler og opfører sig på en bestemt måde.

Dette viser, at kærlighed ikke bør *defineres* som en sindstilstand og følelses kvalitet, fordi en kærlig sindstilstand ikke er en nødvendig betingelse for, at vi kan kalde noget eller nogen kærlig. De fleste af os kender det givetvis fra dagligdagen: man har en dårlig dag og er i et sort humør, men alligevel hjælper man den unge far med indkøbsposerne og barnevognen, når han skal ind i bussen. Det er en kærlig handling. Kærligheden ligger således ikke bag, over eller under handlingen, men kærlige handlinger er eksempler på kærligheden selv. Det er derfor, det er et godt svar at sige om Jesus, at 'hans liv er hans lære' og beskrive hans liv, hvis nogen spørger, hvad Jesu lære om næstekærlighed var. Det ville ikke være et oplysende svar at sige: »En følelses kvalitet«. Det betyder ikke, at der ikke findes noget, vi kan kalde 'en kærlig sindstilstand'. Men vi bør fastslå, at kærlighed ikke er *reducerbart* til en sindstilstand.

Vi bør nok også sætte spørgsmålstejn ved, om kærlighed overhovedet skal defineres som én ting, som essentialismen gerne ser det. Hvorfor overhovedet antage, at alt det, vi kalder kærlighed, har én ting til fælles, som er kærlighedens essens? Jeg vil mene, at det er langt mere frugtbart og plausibelt at anskue kærlighed som det, den sene Wittgenstein kaldte et 'familielighedsbegreb'. 'Spil' er det klassiske eksempel på et familielighedsbegreb. Spil er en familie af beslægtede aktiviteter, som ikke har én ting tilfælles, men en række overlappende ligheder. Ikke alle spil kræver en bold (kluddermor), selv om

nogen gør (håndbold). Ikke alle spil kræver mere end en spiller (computer-spil, kabale), men mange gør (Risk). Og ikke alle spil, kan vindes eller tabes (rollespil), mens andre kan (Ludo). Hvis 'kærlighed' betragtes som et familiebegræb, så ses kærlighed som en lang række forskellige, indbyrdes forbundne fænomener. Det muliggør, at vi kan tale om forskellige *former* for kærlighed, som fx platonisk, seksuel, forældre-, søskende-, venskabelig eller altfavnende kærlighed. Vi kan desuden tale om forskellige *aspekter* ved de forskellige former for kærlighed. Det kunne være det fænomenologiske aspekt: hvordan vi oplever og føler denne form for kærlighed. Eller det kunne være det 'handlemæssige' aspekt: hvilke handlinger i hvilke kontekster der kendetegner den pågældende form for kærlighed (det, der er en kærlig handlemåde over for ens barn, kan være en patroniserende handlemåde over for ens kone). Alle disse forskellige fænomener kan med rette kaldes kærlighed, selv om der ikke er én ting, som er ens for dem alle.

Essentialismen gør sig blind for kærlighedens mangfoldighed og kompleksitet og dens 'i verden åbenbarede' karakter, når den insisterer på at dele den menneskelige livsverden op i en essentiel indre og en tilfældig ydre del. Konsekvensen af denne tankegang er, at mennesker, der følger selvhjælpslitteraturens råd og udlever essentialismens kærlighedsopfattelse, kan få meget svært ved at leve i venskaber, familier og parforhold, fordi de forstår kærligheden inden for en alt for snæver begrebsramme, der kun handler om følelser. Det er de færreste gamle ven- og ægteskaber, der ikke kan berette, at de i perioder har haft ligegyldige eller negative følelser for hinanden, hvis de fx var pressede på deres arbejdsplads eller den ene part meget syg. Men det betyder ikke (nødvendigvis), at man er holdt op med at elske hinanden. Hvis vi mener, at vores følelser er det eneste, vi skal lytte til, ender vi med at bryde enhver relation med andre mennesker, når vores varme følelser i en periode er væk, og det er uundgåeligt i lyset af et helt liv. Skal et kærlighedsliv mellem venner eller i en familie derfor blomstre, må vi også have forståelse for loyalitet, forpligtelse, hensyntagen, arbejde, kompromiser og prioriteringer – og bruge vores fornuft og erfaringer som supplement til vores følelser.

Hvis vi ønsker at udvikle os selv, skal vi som oftest hverken starte eller standse med at udvikle særlige sindstilstande, fordi kærlige følelser »logisk set« ikke er en nødvendig betingelse for at være et kærligt menneske. Det er derfor bedre at følge filosofen Aristoteles, som i udviklingen af en god og

etisk menneskekarakter lagde vægt på øvelse i praksis: hvis man vil være kærlig, skal man øve sig i at udføre kærlige handlinger. Og denne pointe gælder ikke kun for kærlighed, men for alle de andre positive karaktertræk m.m., som visdom, kreativitet, respekt og mening i livet osv., som essentialismen påstod fulgte af den indadvendte selvudviklingsproces. Ingen af dem kræver udviklingen af en sindstilstand og følelseskvalitet, men de kræver alle en manifestation i det levede liv i konkrete handlinger i konkrete situationer. Derfor er selvudviklingsprocesser ikke en skuen, og slet ikke ind i en selv, men en praktisk øvelse i interaktionen med vores medmennesker.

Det er først i mødet med vores omgivelse, at vores kærlige følelser og politiske korrekthed for alvor bliver udfordret (det er nemt at bevare en kærlig sindstilstand på meditationsskamlen, sværere ansigt til ansigt med familie, kolleger, manden på gaden, 'de fremmede' og 'de andre'). Men i kærligheden ligger en etisk fordring om at 'komme i gang med det samme'. Det er med andre ord ukærligt at vente med at udøve næstekærlighed, til ens følelser har den rette kvalitet.

Den uhildede taksator

Ønsker jeg at finde ud af, hvad der er godt, sandt og virkeligt, skal jeg ifølge essentialisterne vende opmærksomheden mod mig selv og lytte til mine følelser og intuition. Når en handling *føles* ægte og god, så *er* den det også. Denne tankegang er problematisk, bl.a. fordi historien og vores hverdag er fuld af eksempler på, at vi selv føler, at vi har ret eller gør noget godt, men hvor vi tager fejl. Hvis selvudvikling og etisk forsvarlighed skal hænge sammen, er det derfor en dårlig idé kun at fokusere på sine følelser.

Ellen, der var sin mand utro, fordi hun følte, det var godt for hende, kan siges at være et eksempel på dette. Det er naturligvis muligt, at hun med udgangspunkt i sine egne følelser kan konkludere, at det var en god og meningsfuld handling at have en affære. Men det er også muligt og rimeligt at spørge, om det rent faktisk var en moralsk forsvarlig handling, for hun overser tilsyneladende helt respekten, hensynet og omtanken for sin mand i den sag. Trives og blomstrer hans liv også gennem hendes affære?

Den essentialistiske selvudviklingstankegang konkluderer, at individet ikke kan tage fejl og gøre uret, når det handler ud fra sit sande jeg. Det er 'de andre' – familien, samfundet, normerne – som er galt afmarcheret. Og det er et paradoks, da det indtil videre er en biologisk kendsgerning om ethvert menneske, at vi alle er nogens familie. Og først født, er vi alle en del af samfundet. Vi er alle en af 'de andre' – og dermed en af de til tider galt afmarcherede. Vi bør derfor være åbne for, at når omverdenen henvender sig med et bud på, at man er galt på den, så er det måske ikke os, der altid har ret. Og denne åbenhed afviser essentialismen og meget moderne selvudvikling nærmest kategorisk.

Desuden: det, at en handling umiddelbart føles god, meningsfuld og rigtig for den, som udfører handlingen, kan ikke være *kriteriet* på handlingens godhed, meningsfuldhed eller rigtighed. Mennesker med bestemte former for psykiske lidelser som psykopati kan udføre rædselsvækkende handlinger, uden at det føles forkert for dem. Og i forbindelse med krig kan historien berette om utallige eksempler på, at almindelige mennesker har udført grufulde handlinger med god samvittighed og i 'en god sags tjeneste' – i nyere tid fx under borgerkrigene i eks-Jugoslavien og Rwanda. Den uret, der bliver begået her, finder man ikke i bødlernes følelser, men i deres ofres lidelser – og i situationen som et hele.

Intuition og følelser kan være en kilde til viden om os selv og verden i den forstand, at de fx kan lede os i en retning, som viser sig at være god og rigtig. Men at noget føles godt er ikke *grunden* til, at det er godt. Ønsker vi at udvikle os og finde ud af, hvad der er godt og virkeligt, er vi derfor nødt til at anlægge et meget bredere fokus end følelsesfokusset. Hvis jeg fx har tendens til at være arrogant, men oprigtigt ønsker at lære at behandle andre respektfuldt, så er selvransagelse og introspektion ikke alene vejen frem. Det skyldes, at introspektion kun kan lære mig noget om, hvad jeg selv føler og tænker, hvilket skam er relevant, men ikke tilstrækkeligt. Introspektion kan ikke give mig indsigt i og dermed mulighed for at respektere, hvordan og hvorfor andre mennesker tænker, føler, tror, handler og lever anderledes end mig. Den indsigt kræver viden om og en erfaring med det, der er forskelligt fra jeg, og den erfaring får jeg kun ved at vende mig ud mod verden og interagere med den – fx gennem samvær, samarbejde, venskaber, fjendskaber, uddannelse og kulturmøder m.m.

Ønsker vi selvudvikling, skal vi derfor have blik for og lade os danne af mødet med hele den enorme kompleksitet, den menneskelige verden er og ikke kun den lille del, vores følelser udgør.

Fagre nye verden?

Essentialismen anskuer menneskelige problemer, konflikter og uenigheder som et spørgsmål om psykologi og følelser, som følgelig skal løses med terapi og meditation. Det er ganske givet, at nogle konflikter, små som store, opstår som en følge af 'følelser, der løber løbsk', og det er godt, at vi bl.a. har terapeutiske redskaber til at håndtere dem. Men at de fleste, endsige alle konflikter opstår på baggrund af løbske følelser, er en uholdbar individualisering og psykologisering af den menneskelige livsverden.

Jeg kan have en konflikt med min arbejdsgiver, fordi han ikke udbetaler min løn. Denne konflikt er et resultat af, at jeg har et retmæssigt krav på nogle penge, som uretmæssigt bliver tilbageholdt. Konflikten skaber givetvis følelser hos begge parter, men det er ikke det, den *handler* om, det er ikke dens tema eller indhold. Og det er heller ikke grunden til, at den er opstået. Den vil derfor ikke blive løst ved, at jeg giver udtryk for mine frustrerede følelser over for firmapsykologen. Konflikten kan derimod blive løst ved, at min fagforening fører en sag for mig, og retssystemet tvinger min arbejdsgiver til at udbetale lønnen.

Konflikter og uenighed om økonomiske, politiske, æstetiske, juridiske, moralske, ideologiske og magtmæssige spørgsmål er ikke konflikter, hvis indhold handler om følelser. En økonomisk uenighed er en uenighed, der handler om økonomi. Jeg kan naturligvis have en konflikt med min mand, der tilsyneladende handler om penge, men som i virkeligheden handler om, at jeg er sur over, at han glemte vores bryllupsdag. Men det samme kan i lige så høj grad gøre sig gældende den anden vej rundt. Hvis en ung kvinde er aktiv fortæller for kvinders ret til uddannelse og politisk indflydelse i Afghanistan, og hendes familie fortæller hende, at hele sagen i virkeligheden handler om, at hun er følelsesmæssigt forstyrret, så bliver et politisk spørgsmål forklædt som et individuelt psykologisk spørgsmål.

Denne form for umyndiggørelse, hvor ens sag med urette bliver reduceret til et følelsspørgsmål, er et meget virksomt magt- og manipulationsredskab, som vi bør være på vagt over for alle de steder, hvor selvudvikling bliver blandet ind i økonomiske, faglige, etiske og politiske spørgsmål. Det er vigtigt at være opmærksom på og holde fast i, at der findes forskellige former for konflikter og ikke kun følelser, der løber løbsk, hvis vi skal bevare muligheden for at bedrive politik og videnskab – og behandle vores medmennesker respektfuldt og ikke patroniserende.

Ideen bag et slogan som »Heal yourself, heal the world« er på en gang skærende naiv og skræmmende forfængelig. Ikke mindst fordi vi lever i en verden, hvor selvudvikling i den essentialistiske forstand er en beskæftigelse for et absolut mindretal af velhavende mennesker. Er målet for menneskelig udvikling lykke og mening i livet og på det globale plan fred, velstand og bæredygtig levevis, har vi brug for ikke-reduktive, erfarings- og fællesskabsorienterede tankegange og mest af alt handling på individuelt og kollektivt plan til at supplere tidens individualisme og indadvendte følelser-fokusering.

Alt tyder dog på, at der ikke findes et universalmiddel mod lidelse, sygdom og krig. Konflikter og problemer er som støv og nullermænd et fænomen, der er kommet for at blive. Men med en parafrasering af sprogfilosoffen Donald Davidsons optimistiske ord, er det jo »good to know, that we shall not run out of work.«

Noter

- 1 Artiklen er baseret på artiklen »Selvet i centrum – en filosofisk kritik af essentialismen« i: Brinkman og Eriksen 2005.
- 2 Jørgensen 2002.
- 3 Artikkels redegørelse for essentialismen er overvejende baseret på Vadum Dahl 2001, Hal and Sidra Stone 2002 og Bennett-Goleman 2001.
- 4 Artikkels metode er inspireret af Wittgensteins sprogfilosofiske metode, som er beskrevet i § 89-133 i *Philosophische Untersuchungen* (1995).

Litteratur

- Aristoteles (1976). *The Nicomachean Ethics*. Penguin Books.
- Bennett-Goleman, T. (2001). *Følelsernes alkymi*. Borgen.
- Brinkmann, S. og Eriksen, C. (2005). *Selvrealisering – kritiske diskussioner af en grænseløs udviklingskultur*. Klim.
- Dahl, O. V. (2002). *At vokse sammen*. Aschehoug.
- Jørgensen, Carsten-René (2002). »Find dig selv. Realiser dig selv. Konstruer dig selv«. *Psyke og Logos*, 23: 106-143.
- Stone, H. & S. (2002). *Bliv ven med dine værste sider*. Aschehoug.
- Wittgenstein, L. (1995). *Philosophische Untersuchungen*. Suhrkamp.

Cecilie Eriksen, cand.mag., redaktør
c.e@c.dk

Når livet bliver én lang eksamen

Birgitte Graakjær Hjort

Det enkelte menneske skal i dag konstant evaluere og vurdere sig selv og sin egen livskvalitet. Det gør os afhængige af andres vurderinger og anerkendelse, og det kan samtidig føre til en eksistentiel rastløshed, hvor mennesket altid er på vej i stedet for at være nærværende og glæde sig over det, som allerede er. Selvrealisering kan tjene til at udnytte egne ressourcer og potentialer, men den mangler en forpligtelse på at medvirke til andres trivsel. Selvrealisering prioriterer selvet fremfor medmennesket. Andre mennesker bliver da let reduceret til kun at være middel for egen udfoldelse og for at få det bedre selv. Forfatteren forholder sig afslutningsvis til de mekanismer, som henholdsvis selvrealisering og en kristen etik bygger på og generelt fremelsker. En kristen etik insisterer på medmennesket som dit ansvar, og ser den kristne grundfortælling som bedre til at fastholde menneskets mod til at leve og se sig selv i øjnene både med fejltrin og med fornyede muligheder.

DET SENMODERNE MENNESKE søger i stigende grad at realisere sig selv ved at forme begivenhederne i sit eget liv så særegent som muligt. Det gælder både de små hverdagsagtige hændelser og de store overgangsritter som fx fødsel, dåb, vielse eller begravelse. Stadig flere ønsker at blive viet på toppen af en bropille, få deres aske spredt fra en rumraket eller på anden måde iscenesætte sig selv ved hjælp af ekstraordinære tiltag. Derved bliver den enkeltes liv som en filmoptagelse, hvor individet er både instruktør og skuespiller. Det øger de krav, der skal honoreres, for at få et attraktivt liv (Marslund 1997, 125-134). På denne måde bliver livet en form for eksamen, hvor kravene er stigende.

Et af de mest tidstypiske kendetegn ved denne tendens til selvrealisering er, at det enkelte menneske konstant skal evaluere og vurdere sig selv og sin

egen livskvalitet. Evaluering følger med tendensen til at *gøre livet til én lang eksamen*. Fænomenet er udpræget i det senmoderne samfund, hvor vi konstant bliver evalueret, både af os selv og andre. Arbejdspladsen bruger professionelle firmaer til at karaktergive vores indsats og effektivitet. Ægtefællen forholder sig løbende til, om vi fortsat er værd at elske og leve sammen med. Pædagoger og skolelærere indkalder os til møder, hvor vi får sat ord på, om vi er gode forældre. Vi er konstant til eksamen i at leve. Det kan være en nyttig måde at bruge hinanden og hinandens kompetencer på. Men det har uvægerligt en slagside, som består i, at vi indretter os mere efter andres vurderinger end vor egen. Dermed gør vi os afhængige af andres anerkendelse for at opnå vor egen. Når denne tendens kobles med trangen til at leve et liv, der adskiller sig og er mere særegent end vennernes, naboernes og kollegernes, kan det blive ganske anstrengende at bestå den eksamen, den enkelte har meldt sig til, nemlig eksamen i selve det at leve.

Over for tilbøjeligheden til at indrette livet efter andres, bl.a. eksperters evaluering, kan selvrealiseringens fastholdelse af, at det er individets *egen* vurdering, der er autentisk og gyldig, yde en nyttig modvægt til at lade sit liv indrette efter det, der giver adgang til at opnå andres anerkendelse. Til gengæld er det fælles for den tidstypiske selvevaluering og selvrealiseringens ditto, at den kan føre til en eksistentiel rastløshed, hvor selvet altid er på vej mod et højere mål, en større effektivitet, et bedre udbytte osv. fremfor en sund livsglæde over det, som det allerede er. Skønt det er selvrealiseringens mål at udfolde den, selvet allerede er, kan dens metoder således ikke desto mindre lægge hindringer i vejen for, at målet bliver nået. Heri består efter min mening en af selvrealiseringens største, indbyggede fejlslutninger.

På den baggrund bliver *et af de mest påtrængende spørgsmål* at stille til selvrealiseringen derfor: Hvorfor skulle selvet blive mere sig selv af at bearbejde sin fortid og forandre sin nuværende levemåde og væsen? Med andre ord: Hvorfor er det, der ligger som et mål ude i fremtiden *mere* mig, blot fordi det er et bearbejdet selv, end det menneske, jeg er her og nu med mine styrker og svagheder, forløste og uforløste mekanismer? Det mest autentiske selv er efter min mening ikke det bearbejdede selv, men det selv, der kan rumme sig selv med såvel muligheder som begrænsninger. Den forløsning, mennesker søger gennem selvrealisering, består derfor ikke uvilkårligt i bearbejdning med henblik på at ændre livet eller sig selv, men i at give sig selv lov til at være hel-

hertet til stede i de komplekse spændinger i livet, inklusive de komplekse spændinger i individet selv.

En af de tendenser, der er grund til at tage størst afstand fra inden for selvrealisering, er tilbøjeligheden til at gøre livet til én lang eksamen, hvor selvet konstant skal vurderes af både sig selv og andre med henblik på at opnå størst muligt resultat. Det sker vel at mærke ud fra deisen, at alene en topkarakter er godt nok. Der er i bedste fald plads til at gå til oprøve efter fornyet indsats, i værste fald slet ikke plads til at dumpe eller være tilfreds med en middelgod præstation. Fremgang er i bund og grund det eneste attråværdige.

Selvom det kan være gavnligt at stråbe efter fremgang hos sig selv, er der en afgørende forskel på, om en sådan bestråbelse sker ud fra en grundlæggende accept af sig selv, eller om den modsat finder sted ud fra en fundamental utilfredshed med sig selv. Denne grundlæggende tilgang til bestråbelsen er det, der efter min mening gør forskellen mellem, om selvrealisering bliver brugt som et gode for både selvet og andre mennesker, eller om det bliver vendt til et onde.

Når jeg bliver offer og de andre bliver de skyldige

Foruden besindelsen på denne afgørende forskel er der grund til at rette et kritisk lys på selvrealiseringens tilskyndelse til at få det enkelte menneske til at opfatte sig selv som offer og andre mennesker som skyldige. Der er ofte en tendens i selvrealisering til at betragte andre som dem, der er noget galt med, og deres indflydelse på selvet som noget, der har skadet det igennem tiden, mens selvet derimod fremstår som den relativt uskyldige part, hvis ellers blot det ikke var blevet spoleret eller hæmmet af andre (der er selvsagt undtagelser og nuanceringer fra denne grundlæggende tendens, se fx Millman 2001, 159). Det er med til at fratage eller i hvert fald reducere den enkeltes ansvar for sin handlemåde og ansvar for at forandre sig (Vitz 1994, 126-128; 140).

Tendensen til at gøre sig selv til offer er imidlertid ikke et fænomen, som i snæver forstand knytter sig til selvrealisering. Det er udtryk for en bred samfundsmæssig tendens, som blandt andet har mediemæssige årsager. I det senmoderne samfund forsyner medierne individet med talrige ofre, og deri lig-

ger en fristelse til selv at identificere sig med offerrollen. Udviklingen i det tyvende århundrede har nemlig understøttet en tendens til, at individet hellere gør sig selv til offer end at ofre sig (Jensen 2000, se også Marlund 1997 om det senmoderne menneskes trang til selvscenesættelse). Selvrealisering er således i denne henseende et tidstypisk fænomen, som forstærker en tilbøjelighed, der i forvejen er fremherskende. Der er ingen tvivl om, at denne historiske udvikling har svækket det senmoderne menneskes følelse af ansvar for at forandre de overindividuelle enheder i takt med den offerprægede selvopfattelse. For at udvikle og udnytte selvrealisering på en samfundsmæssig nyttig og etisk forsvarlig måde er det efter min mening ganske afgørende, at selvrealisering tør operere med selvets ansvar ikke blot for egen, men også for andres udvikling. Det bør ske ud fra en bevidsthed om, at selvet altid er forbundet med andre. Selvets måde at udvikle sig på vil derfor altid have indflydelse på andres liv, fordi selvet udgør en brik i andres puslespil, ligesom andre udgør brikker i selvets puslespil.

Når der ikke er noget at stille op med egne fejl

Der er i selvhjælpen en påfaldende tavshed om selvets begrænsninger eller fejltagelser, og i de sjældne tilfælde, hvor det er på tale, er svaret på, hvordan selvet lever med sine fejl, uforløst. Når selvet erkender sine fejl, vil det ubevidst forbinde denne erkendelse med at være uønsket og ensom. Erkendelsen af egne fejl kan derfor inden for megen selvrealisering ikke adskilles fra frygten for at blive afvist og forladt (Dahl 2002, 35-36 og 38).

Lige så problematisk som det er at gøre selvet til offer og andre mennesker til skyldige i de »fejl«, som er begået, eller de skader, som er voldt, lige så belastende for selvet er det at møde sine egne fejl med en forestilling om at være uønsket eller blive forladt. Hvis et menneske, som giver sig i kast med at udvikle egne potentialer, skal have sunde betingelser for sin udvikling, må det være tillid til, at andre vil leve både med selvets muligheder og dets begrænsninger, ligesom det må kunne rumme sig selv med både de uopdagede potentialer og de naturlige grænser, den enkelte har for sin udvikling. Uden denne realitetssans vil selvrealisering gøre livet til én lang eksamen.

En kristen tilværelsesforståelse bliver tolket i lyset af den kristne grundfortællings fastholdelse af, at selvet ikke kan undgå at fejle. Svaret på selvets fejl er imidlertid, at det kan hente tilgivelse hos Gud og medmennesker og derigennem få mod og kræfter til at leve videre på trods. Når tilgivelse i denne forstand bliver en integreret del af selvets forståelse af sig selv, sætter det efter min mening selvet fri til både at erkende sine fejl og til at rejse sig og gå videre derfra, hvor det faldt.

Selvrealiseringens iboende etiske deficit

Værdsættelsen af selvets indre tilskyndelser er inden for selvrealisering vejen til at få det godt med sig selv (Steinem 1992, 193). Der er i den forbindelse grund til at understrege, at der ikke er noget galt i at stræbe efter at have det godt med sig selv, bruge sine potentialer og derigennem øge livskvaliteten. Vi er som mennesker skabt til at bruge os selv bedst muligt. Derfor er det ikke en avanceret form for fromhed at leve duknakket imod egne evner og interesser, eller at tro, at et liv i lidelser eller undertrykkelse af sig selv er mere kristeligt end en tilværelse med livsglæde. For vejen til at være noget for andre består ikke i at holde sig selv nede eller undertrykke sig selv. Det er utvivlsomt sandt, at egen trivsel og livsglæde i reglen virker befordrende på overskuddet til at leve for andre. Selvrealiseringens største styrke og berettigelse ligger netop her. F.eks. det dobbelte kærlighedsbud rummer ikke en formaning til at elske næsten ved at hade sig selv. Når det er sagt, er der et stort spring derfra og til at gøre sig selv til centrum i tilværelsen, sådan som tilfældet er inden for selvrealiseringsprojektet. Det er konstruktivt at passe godt på sig selv, men destruktivt – både for sig selv og andre – at gøre sig selv til den øverste i hierarkiet og sin egen trivsel til det overordnede kriterium for en handling eller levedådes etiske kvalitet.

Vanskeligheden ved selvrealisering består således bl.a. i, at selvets trivsel prioriteres som det primære og skal være en opfyldt betingelse for, at der levnes interesse og ressourcer for medmenneskene. Denne prioritering består ikke i en fraskrivelse af medmenneskenes værdi som sådan. Der er snarere tale om en reduktion af medmenneskene til midler til selv at udfolde sig og få det bedre. Heri ligger der en indbygget fare for, at selvrealisering kan føre til en

afgørende svækkelse af selvets vilje til og optagethed af at gøre noget godt for andre end sig selv. Sagt på en anden måde: det, der er galt med selvrealisering, er ikke bestræbelsen på at udnytte egne ressourcer og potentialer. Det, der er galt, er, at denne bestræbelse ikke per definition involverer nogen form for forpligtelse på at medvirke til *andres* trivsel.

Selvrealiseringens overdrevne fokusering på individet har således en iboende risiko for at tilskynde den enkelte til at fremelske sig selv *på bekostning af* empatien for andre. Når forståelsen og respekten for sig selv går forud for forståelsen og respekten for andre, giver det grobund for en asocial adfærd, hvor selvet fraskriver sig ansvaret for andre mennesker eller som minimum reducerer ansvaret til at være sit, når det selv kan stå inde for det, det selv føler, der er berettiget og godt, og endelig selv opnår noget derved. Det være sig øget selvindsigt eller -udfoldelse.

Hvis andre mennesker reduceres til midler, der kan fremme mine egne mål, eller hvis de primært tjener det formål at agere spejl for mig, så jeg kan opnå øget selvindsigt og bevidsthed om, hvad jeg lever for, da er der principielt skabt en distance hos mig til de andre. Denne distance kan selvsagt overvindes, fx ved at jeg beslutter mig for at ville noget konstruktivt for de andre. Men selv når denne beslutning er truffet, og min handling sker til glæde for andre, er og bliver motivationen dog, at det *samtidig* fremmer min egen trivsel.

Udøvelsen af noget godt for andre forudsætter altså, at jeg har truffet en beslutning med mig selv om at ville gøre det. Det er således ikke et givet udgangspunkt, at jeg har en forpligtelse til det. *Derfor er der principielt en barriere, som skal overvindes.* Og det skaber grobund for en følelsesmæssig distance til medmenneskene eller en etisk indifferens over for deres trivsel og tilværelse i det hele taget.

Selvrealiseringens alternativ til kristendommens dobbelte kærlighedsbud og De Ti Bud kunne lyde: »Realisér dig selv og sæt din lid til, at du derigenem bliver motiveret til at være noget for andre.« Dette alternativ udgør et betydeligt etisk deficit i sammenligning med kristendommens værn om medmenneskene. Dermed ikke sagt, at hverken kirken eller de kristne i praksis lever op til at yde dette værn. Det er i erkendelse af denne mulige diskrepans mellem livsindstilling og faktisk levemåde, at budskabet bliver nyformuleret i kirken søndag efter søndag.

I valget mellem det gode for mig selv og det gode for de andre

Inden for selvrealisering er der en udtalt relativisme, som består i, at det er den enkelte, som selv skal søge, selv skal finde og selv skal vælge til eller fra. Selvhjælpskurser og -litteratur kan bidrage med at foreslå nogle metodemuligheder, men det forbliver selvet, som skal vise sig i stand til at vurdere, om nogle af dem kan bruges, eller om de må forkastes (Steinem 1992, 191). Dertil kommer, at indholdet af det gode, som selvet beslutter sig for at gøre mod andre, skal justeres efter, hvad der samtidig tjener selvet. Hvis noget således ville være et gode for selvets medmennesker alene, uden at det samtidig tjente selvets egen trivsel, ja måske ligefrem ville være til ulempe for selvet, så ville dette gode sandsynligvis næppe blive udført af det selv.

Lad mig nævne et eksempel. Hvis Folkekirkens Nødhjælp, Dansk Røde Kors, Kræftens Bekæmpelse, Børns Vilkår og Hjerteforeningen alle foretog landsindsamlinger inden for den samme måned, og der i forbindelse med hver indsamling blev ringet på min dør og spurgt, om jeg ville bidrage med økonomisk støtte, så ville jeg ikke have nogen ydre normer, hvorudfra jeg ville tage stilling til, om jeg skulle sige nej eller ja, og om jeg i givet fald skulle give gavmildt eller beskedent. Hvis kriteriet for at støtte arbejdet overvejende skulle være min egen trivsel, ville Kræftens Bekæmpelse og Hjerteforeningen have de fortrin, at sandsynligheden for, at jeg selv en dag ville få glæde af disse foreningers arbejde være større end sandsynligheden for, at jeg selv personligt ville have direkte brug for, at der fx blev lavet nødhjælpsarbejde rundt om i verden.

Det ville imidlertid ikke betyde, at det var givet på forhånd, at jeg ikke ville støtte samtlige indsamlingsprojekter, måske endog gavmildt. Men hvis jeg valgte at gøre det, ville det være tilskyndet af en naturlig tilbøjelighed til at gøre godt mod andre eller en naturlig forståelse af at høre sammen med andre mennesker, også dem, jeg ikke umiddelbart kan identificere mig med eller deler livssituation med. Disse naturlige tilbøjeligheder hører, efter min tilværelsesforståelse, med til at være menneske, fordi de er givet af Gud som skaber og tilrettelægger af livet. Disse naturlige tilbøjeligheder er således givet med menneskelivet, idet Gud har plantet det gode dybt i mennesker (f.eks. 1 Mos 1,31). Fordi mennesker er skabt med en vis naturlig trang til at gøre godt, kan

selvrealiseringsprojektets iboende trussel mod menneskers empati og sociale intelligens ikke nedbryde enhver tilskyndelse til at gøre godt mod andre uden at skele til, om jeg selv opnår sidegevinster.

I det nævnte tilfælde ville det gode efter en kristen livsindstilling bestå i at give gavmildt til alle fem foreninger eller organisationer, fordi det i alle tilfælde ville bidrage til at hjælpe mennesker i nød. En rundhåndet støtte til de forskellige arbejder i løbet af én og samme måned ville i de fleste tilfælde gå ud over mine egne økonomiske muligheder. Men set ud fra en kristen etik ville handlingen fortsat være god, fordi medmenneskenes trivsel ville veje tungere end mine egne økonomiske afsavn.

Eksemplet gælder *principielt* og peger dermed på de grundlæggende mekanismer og tendenser, som henholdsvis selvrealisering og kristen etik almindeligvis fremelsker. Pragmatisk set kan man ikke udelukke den mulighed, at et menneske, som er stærkt optaget af selvrealisering, giver mere gavmildt og selvpofrende til nødhjælpsarbejde, sygdomsbekæmpelse eller lignende velgørende formål end et menneske, som ser sig selv som eksponent for en kristen tilværelsesforståelse og etik.

Når en sådan kløft mellem det principielle og det pragmatiske er mulig, skyldes det flere faktorer. For det første er mennesket en *sammensat* størrelse. Teologisk set er det en kamplads mellem nogle iboende tilbøjeligheder til henholdsvis at gøre godt og at gøre ondt, eller i hvert fald handle egoistisk eller forholde sig passivt distancerende til andres nød. Ikke alene teologisk, men også psykologisk og sociologisk er mennesket sammensat mellem de forskellige slags påvirkninger, det udsættes for og indretter sig efter. For det andet er der forskel på *omfanget* af den påvirkning, mennesker udsættes for eller selv opsøger, ligesom der er forskel på modtageligheden for og tilslutningen til det, mennesker søger eller påføres indflydelse fra.

Det ville derfor være urimeligt at hævde, at enhver, som er optaget af selvrealisering, udvikler følelseskulde over for andre, en indstilling af ligegyldighed over for et velfærdssamfunds princip om, at de stærke og privilegerede må tage hånd om de svage og ubemidlede. Lige så urimeligt som det ville være at påstå, at enhver, som ser sig selv som eksponent for en kristen etik, altid er villig til at handle uselvsk. Denne pragmatiske tilsløring af principperne gør det dog desto mere væsentligt at forholde sig til de mekanismer, som

henholdsvis selvrealisering og en kristen etik bygger på og generelt fremelsker.

Min brors vogter

»Er jeg min brors vogter?« spurgte brodermorderen Kain i den gammeltestamentlige fortælling om Kain og Abel (Første Mosebog kapitel 4 vers 1-16). Det er en af kulturens tidligste genspejlinger af det etiske problem om menneskets ansvar for medmennesket. Den fransk-litauiske jødiske filosof Emmanuel Lévinas har kaldt spørgsmålet det første tegn på umoralen. Kristendommen har et klart svar på spørgsmålet om selvets ansvar eller mangel på samme over for medmennesket: »Du skal elske din næste som dig selv« (Matthæusevangeliet kapitel 22 vers 39). Det er *dit* ansvar. Denne almene forpligtelse over for medmennesker falder ikke i enhver henseende naturligt og er derfor netop formuleret som et bud, en befaling. Den kristne livsanskuelse insisterer således på, at vi har pligt til at gøre andre menneskers problemer til vore egne og involvere os i deres liv (Holm 2004, 47-60; Jensen 2004, 32-45). Denne pligt lader sig ikke begrænse til de tilfælde, hvor den enkelte også selv får udbytte deraf. For det, der gavner andre, har værdi i sig selv.

Den urolige jagt efter et fremtidigt paradys

Selvrealiseringen bærer præg af en urolig jagt efter et fremtidigt paradys på bekostning af en livsglæde over det nuværende liv og en agtelse, der tilkommer selvet, *som det er*. Når alt kommer til alt, er det her, selvrealiseringen gør sig skyld i det største svigt over for menneskets trivsel, selvom programerklæringen nok så meget er at øge selvets trivsel. Men det er netop *selvrealiseringens skæbnesvangre ironi*.

Selvrealiseringens vedvarende anstrengelse for at arbejde med sig selv med henblik på større livskvalitet kan gøre livet til én lang eksamen, hvor selvet fordrer gradvis større og større fremgang hos sig selv. I disse anstrengelser har selvet dybest set kun sig selv at ty til. Selvet er nemlig løsningen på sine egne problemer, svaret på sine egne spørgsmål (Millman 2001, 167). Selv når

det undtagelsesvis forudsættes, at Gud eksisterer, reduceres Han til en gnist af åndelighed i mit eget indre (Millman 2001, 170 og 200-201). At stole på Gud er derfor at stole på sig selv og sit eget indre kompas. Selvom Gud skulle styre universet, er selvet alligevel kaptajn på sit eget skib her på Jorden (Millman 2001, 167). Derfor bliver Gud ikke en Gud, som skænker nye kræfter og livsmuligheder, men en, der hjælper den, der hjælper sig selv (Millman 2001, 160-163).

En sådan livsindstilling er formuleret på de stærkes præmisser. For mennesker, som socialt, psykisk eller på anden måde lever på tilværelsens skyggeside, kan forventningen om selv at udgøre svaret på ens spørgsmål og selv at repræsentere løsningen på ens problemer let påføre et forventningspres, som snarere øger vanskelighederne end afhjælper dem. Ikke fordi selvrealisering forudsætter perfektionisme eller fejlfrihed hos den, der søger at realisere sig selv (Millman 2001, 198). Snarere fordi erhvervelsen af indsigten i selvet og omgivelsernes påvirkning såvel som den efterfølgende udfoldelse af selvet påhviler personen selv at opnå. Selvrealisering kan derfor misbruges i kritiske eller ressourcefattige livssituationer til at påføre mennesker, som har brug for forløsning, det modsatte af, hvad de søger.

En kristen tilværelsestydning er forankret i en grundfortælling om Gud og mennesket. Denne fortælling tager sin begyndelse i budskabet om, at Gud har skabt og villet verden, som den er, og det enkelte menneske, som det er. Jeg skal derfor være til i verden som mig selv. Ikke fordi der ikke findes noget ondt i mig eller i verden. Men vejen til at komme ondskaften til livs ligger ikke i en stræben efter at lave sig selv eller andre om, men i at leve som den, der er elsket af Gud, hvilket blandt mange andre ting vil sige at leve med tilgivelsen som fortegn for egne og andres fejl og svigt, og at leve af de ressourcer, ethvert menneske bliver tilført af at blive elsket.

Den kristne grundfortælling forudsætter ikke, at dette livsprojekt altid lykkes. Tværtimod. Vi magter ikke i enhver situation at leve livet, som det var tiltænkt. Kristendommens svar ind i den situation er imidlertid ikke, at vore chancer er opbrugte, eller at vi kun har os selv at ty til, men at Gud er den, der rejser det menneske, der er faldet.

Den kristne grundfortælling tør således fastholde mennesket på sit ansvar og svigt såvel som på sin mulighed for at blive tilgivet og sat fri til at fortsætte

livet med nye kræfter. Det er herfra den egentlige tilskyndelse til at være og realisere sig selv på en sund måde, dvs. til glæde for både sig selv og andre, har sit udspring. Her bliver mennesket sat fri fra den urolige længsel efter at lave sig selv om for derigennem at finde et fremtidigt paradys. Det bliver sat fri til at være til med glæde i nuet med dets mange spændinger. Denne glæde er ikke betinget af en veloverstået eksamen med toppræstation, men et nærvær i livet i tillid til, at selvet i sit aktuelle liv med muligheder og begrænsninger er villet af Gud. Her drejer det sig mere om tillid til og glæde ved det faktiske liv end om en anstrengelse efter først at skulle opnå tilfredsheden gennem kontrol over sig selv og et konstant øget udbytte af egne potentialer. Det sker ikke i accept af eller ligegyldighed over for egne fejltrin, men i tilgivelse af dem. Når et menneskes fald mødes med tilgivelse og genoprejsning, giver det større mod til at leve og til at se sig selv i øjnene både med fejltrin og med fornyede muligheder, end selvrealiseringens søgen efter at finde både indsigten og kraften i selvets indre.

Litteratur

- Dahl, Ole Vadum (2001), *At vokse sammen. Udvikling og selvudvikling i parforholdet*, Valby: Aschehoug.
- Hal & Stone, Sidra (2002), *Bliv bedste ven med dine værste sider – med Voice Dialogue-metoden*, København: Aschehoug.
- Hal & Stone, Sidra (1998), *Bliv bedste ven med din indre kritiker. Fra selvkritik til kreativ ressource*, København: Aschehoug.
- Jensen, Henrik (2000), *Ofrets århundrede*, København: Samleren.
- Jönsson, Bodil (2003), *I tide og utide. Hjemme og på arbejde*, København: Rosinante.
- Jørgensen, Carsten René (2002), Find dig selv. Realisér dig selv. Konstruér dig selv. *Psyke & Logos* 23: 106-43.
- Lasch, Christopher (1979), *The Culture of Narcissism*, New York: W.W. Norton.

- Marslund, Mette (1997), Selviscenesættelse – den moderne sygdom til døden, s. 125-134. I: *Engagement og Formidling. Fyens stifts teologiske kursus 1991-1997*, Odense.
- Millman, Dan (2001), *Handlingens vej. Grundprincipper for et liv med mening og formål*, Valby: Borgen.
- Petersen, Jørn Henrik & Petersen, Klaus (2004), *13 udfordringer til den danske velfærdsstat*, Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Schousboe, Karen (2003), *I nærheden – om det værdifulde*, København: Gyldendal.
- Steinem, Gloria (1992), *Selvværd – den indre revolution*, oversat af Else Cederborg, København: Munksgaard.
- Vitz, Paul C. (1994), *Psychology as Religion. The Cult of Self-Worship*, Grand Rapids, Michigan: Eerdmans.
- Wallach, Michael A. & Wallach, Lise (1983), *Psychology's Sanction for Selfishness. The error of egoism in theory and therapy*, San Francisco: W.H. Freeman.

Birgitte Graakjær Hjort, sognepræst, ph.d.
Thorshavnsgade 2
8200 Århus N.

Den kyniske følsomhed

Bekendelse og disciplinering i dansk pædagogik

Klaus Nielsen

Forskellige socialpædagogiske spil vinder i disse år ind i folkeskolen. Formålet er angiveligt at styrke barnets selvværd og fremme dets selvudvikling. Artiklens forfatter hævder, at der med disse spil i virkeligheden er tale om en skjult (selv)disciplinering. I praksis er der med idealet om selvrealisering tale om en tilbagevenden til en kristen bekendelsesdiskurs, der ikke de facto fremmer elevens selvudvikling, men i stedet etablerer nye og subtile dominansstrategier mellem lærer og elev. Læreren forbliver magtfuld, nu blot på en mere uigennemsigtig måde end før.

DER ER I DE SENERE ÅR dukket en mængde forskellige slags spil op i den danske folkeskole. Det drejer sig om spil som »Trin for trin«, »Spilleregler for ro i klassen«, »Classroom management«, »En på klassen«, »Kort og godt« etc. Et andet pædagogisk tiltag, der har en række ligheder med disse spil, er »Den gode stol øvelsen«, hvor barnet sidder på en stol og fortæller, hvad han eller hun er god til, og så supplerer de andre elever med, hvad de synes, at barnet i »Den gode stol« er god til (se Børn og Unge, 26, 2002).

Udbredelsen af disse spil er stor. »Kort og godt« er et populært spil på skolerne. Der er solgt 2000 spil og 11.000 eksemplarer af baggrundsmaterialet »Den gode cirkel« (Eiby, 2003). »Trin for trin« er ligeledes et populært spil. Det er solgt til 60% af alle danske skoler – inklusive de private (Eiby 2003).

Hvordan skal vi forstå denne udvikling? Hvis vi ser på disse spil og på den retorik, som de indeholder, så kan det tolkes som et udtryk for, at en række »bløde« værdier inspireret af humanistisk psykologi som den er formuleret af Rogers og Maslow i stor stil har gjort sit indtog i den danske folkeskole. Her er barnet i centrum, og målet med spillene er at styrke barnets selvværd, samt at få det til at vokse som menneske. Intentioner, som ligger i forlængelse af folkeskoleloven fra 1993, hvor elevernes personlige udvikling er central. Det er ikke længere alene kundskaber og færdigheder, der er i centrum for folkeskolens virke, men også elevens personlige udvikling. Det hedder i folkeskoleloven, at folkeskolens formål er at fokusere på »den enkelte elevs alsidige personlige udvikling« (Folkeskolens formål § 1). Folkeskolens intention er med andre ord, at barnet skal realisere sig selv i forbindelse med uddannelsesprocessen – og ikke blot tilegne sig viden og færdigheder.

I denne artikel vil jeg stille mig skeptisk over for denne udvikling og fremfor at se den som et udtryk for en humanisering af folkeskolen vil jeg betragte den som skjult disciplinering – uanset de gode intentioner fra lærere og pædagogers side. Brugen af de socialpædagogiske spil repræsenterer således det, jeg vil betegne som den kyniske følsomhed, fordi disse spil giver udtryk for en humanistisk tankegang, men i deres konsekvens fører subtile dominansstrategier med sig. I artiklen vil jeg trække på Foucaults tænkning og fremstillinger af dominansstrategier i nyliberale samfundssystemer, og for at konkretisere denne tænkning vil jeg benytte eksempler fra det socialpædagogiske spil »Kort og godt«. »Kort og godt« indeholder næsten alle de elementer af den skjulte disciplinering, som jeg ønsker at beskrive, og spillet repræsenterer et refleksionspunkt, hvor tidsånden tydeligt viser sine mangfoldige og ofte modsatrettede tendenser. Afslutningsvis vil jeg diskutere den kyniske følsomhed i et noget bredere perspektiv.

Kritik af selvrealiseringens praksis

Flere forskellige forskere har kritisk analyseret denne udvikling og stillet sig skeptisk over for de implicite konsekvenser, som ligger i denne humanisering af folkeskolen (se Halkier 2004; Krejsler 2004; Kvale 2004; Nielsen 2004; Saugstad 2004; Brinkmann & Eriksen 2006). Denne artikel vil kritisk analysere

tendensen til »selvrealisering« inden for uddannelsessystemet som en reetablering af en kristen og pastoral bekendelsesdiskurs, der etablerer et subtilt magtforhold mellem lærer og elev. Disse nye pædagogiske tiltag iværksætter ikke en realisering af den enkeltes selv, men installerer blot en form for pædagogik, der binder og forpligter eleverne på nye måder. Der er ikke – som mange af slagordene til disse nye pædagogiske tiltag indikerer – tale om en ny moderne og frigørende pædagogik, men snarere om en reetablering af en kristen bekendelsesdiskurs der har til hensigt at udvikle nye former for disciplinering. Selvaktualiseringstanken er en væsentlig del af en historisk bekendelsesdiskurs, der, ifølge Foucault, er selve hjertet i den vestlige individualiseringsproces (Foucault 1988, 58-59). Bekendelsesdiskursen fører ikke til individets frigørelse, men må forstås som en subtil dominansstrategi. En dominansstrategi, hvor den ikke-synlige autoritetsperson i bekendelsen umærkeligt er medproducent af den bekendendes selvforståelse. En selvforståelse, som den bekendende oplever som sin egen genuine selvforståelse. Udviklingen af bekendelsesdiskursen ses som en konsekvens af en samfundsudvikling i retning af et posttraditionelt nyliberalt samfund, hvor eksterne kontrolmekanismer knyttet til traditioner afløses af individets selvkontrol og selvovervågning (Rose 2003).

Bekendelsestænkningen i den moderne pædagogik

Inspireret af Foucault (1988) opsummeres her de centrale kendetegn ved den moderne bekendelsesdiskurs. Mekanikken i denne diskurs består af forskellige elementer, der i den samlede proces fører til en etablering af en ganske bestemt sandhed om den enkelte elev.

Eksponering. Der må skabes et rum, hvor barnet/eleven er synligt for andre. Det typiske eksempel er eksaminationen i skolesystemet, hvor eleven sættes i fokus, og hvor censor og eksaminator skal finde sandheden om barnets/elevens viden. Af andre rum, hvor individet eksponeres, kan nævnes det psykoterapeutiske rum og quizrummet etc, hvor igen andre sandheder må etableres.

Kategorisering og kodning. Der er allerede opbygget et klart og genkendeligt system, hvor adfærden kan kategoriseres og kodes, således at det er muligt at afkode de genkendelige tegn, som viser sig i forbindelse med bekendelsen.

Opstilling af en kausal sammenhæng. Kategoriseringssystemet indeholder antagelser om, at alle typer adfærd skyldes en potentiel bagvedliggende selvstruktur, der endnu ikke har fået mulighed for at blomstre. Der opbygges en kausal sammenhæng mellem den fortrængte selvstruktur og forskellige former for adfærd.

Den bekendende har ikke selv adgang til sin skjulte natur. Det enkelte menneskes autentiske natur er også skjult for den bekendende. I den moderne bekendelsesdiskurs er der tale om, at den enkelte ikke længere selv har indsigt i sin skjulte indre natur. Det kræver et gensidigt hårdt arbejde mellem den, der bekender, og den, der lytter til bekendelsen at nå frem til sandheden. Sandheden viser sig kun gradvis igennem det hårde arbejde.

Læreren/pædagogen som sandhedens mester. Bekendelsen er i sig selv blind og ufuldkommen, og den når først sin fuldstændiggørelse ved, at den anerkendes gennem en afkodning af en autoritet inden for området. Hvor det tidligere var den gejstlige, der vurderede og gav tilgivelse, så er det nu pædagogen/terapeuten, der afkoder sandheden. Bekendelsen er ikke længere en afprøvning, men et tegn.

Den nye tendens i pædagogisk tænkning

Udbredelsen af de socialpædagogiske spil kan ses som et eksempel på, at folkeskolen tager nye metoder i brug i et forsøg på at honorere stadigt stigende og ofte modsatrettede krav til elevens læring og udvikling. Som beskrevet andetsteds (Nielsen 2006), har denne tænkning rod i den kritiske erfaringspædagogiks opgør med den såkaldt »sorte skole« i slutningen af 1960'erne, hvor undervisningen tilsyneladende var mere disciplinær og brugte korporlig afstraffelse.

Fra at være orienteret mod undervisning og problemløsning er skolens fokus nu rettet mod udvikling og vejledning, der kan fremme elevernes ressourcer og potentialer og dermed forberede dem til et samfund, der stiller krav til den enkeltes omstillingsparathed og fleksibilitet. Hertz & Iversens (2005) bog *Anerkendelse i børnehøjde* kommer med en række eksempler på, at anerkendelse i høj grad er kommet på skoleskemaet i den danske folkeskole.

Socialpædagogiske spil som »Den gode stol« og »Kort og godt« kan ses som et led i anerkendelsesdiskursen.

Anerkendelsesdiskursen kan forbindes med selvrealiseringstanken, hvor individet anses for at have iboende potentialer, som gennem anerkendelsen frit kan udfoldes.

Den mest fundamentale årsag til at bruge de socialpædagogiske spil er at opbygge børnenes selvtillid og selvværd. Her formuleres den humanistiske tæknings organiske selvværdsforståelse. Generelt dominerer en fremstilling af barnet som værende i besiddelse af en række positive potentialer, der kan realiseres gennem de socialpædagogiske spil. Disse potentialer er ikke-bevidste for barnet og vokser først frem i det øjeblik, hvor barnet under trykke omstændigheder møder ubetinget positive tilbagemeldinger på sin adfærd og person. Denne tanke er formuleret i den rousseauske/rogerske pædagogiske tradition og indeholder et fundamentalt opgør med den traditionelle opdragelsestanke, hvor betinget tilbagemelding, funderet i forskellige allerede etablerede fællesskabsformer, er grundlaget for den pædagogiske praksis. I modsætning hertil hviler de socialpædagogiske spil på en forestilling om, at individet selv er bærer af forudsætningerne for sin egen transformation.

Eksempler fra det socialpædagogiske spil »Kort og godt«

Foreløbig har bestemmelsen af de socialpædagogiske spil været almen og nok så upræcis. I det følgende vil jeg bruge det socialpædagogiske spil »Kort og godt« som eksempel på den form for blød disciplinering, som spillene indeholder. »Kort og godt« er et spil, der har til formål at arbejde med social færdighedstræning. Spillet består af to kortspil, en manual og en introduktionsvideo. Hvert kortspil er på 59 kort. Der er et blå spil til 7. - 10. klasserne, og et grønt spil til 3. - 6. klasserne. I det blå spil er der 37 kort med en grå ramme, som præsenterer positive udtalelser som fx: »Du er sød til at forsvare andre« eller »Du er god til at lytte, når nogen fortæller.« Der er 15 kort med gul kant, som præsenterer negative udtalelser som fx: »Du er den i klassen, som driller mest« eller »Du svigter tit.« Der er fem gule kort uden tekst, og der er et enkelt rødt kort med teksten: »Du har for nylig gjort en anden ked af det.« Og der er et enkelt blå kort med teksten: »Du har forbedret dig den sidste

tid.« Alle sætninger er mundrette enkelt-linje udsagn. Det grønne spil er opbygget på samme måde.

Spillereglerne er præciseret i en lille folder. Spillet spilles ved, at klassen placeres i en rundkreds med et bord i midten. Eleverne tager efter tur det øverste kort i bunken, læser det højt og giver det til den, som han/hun synes, det passer på. Der findes forskellige regler for, hvordan kortene distribueres, og hvem der kan modtage, afslå etc. Når spillet er afsluttet, er der 25 vejledende spørgsmål, der kan stilles af mødelederen (læreren) som fx: »Hvordan var det at få det kort« eller »Synes I, at det er passende, som kortene bliver fordelt?«. Den lille folder præciserer, at målet er at arbejde med de sociale relationer, og at læreren ikke er lærer under spillet, »men mødeleder og formidler af de ideer og følelser, som børnene fremkommer med.« Selve spillet »Kort og godt« er kun en del af et længere program til social færdighedstræning. Kurset i social færdighedstræning består i en lang række forskellige elementer, nærmere bestemt 16.

I det følgende vil jeg sætte spillets elementer i forhold til den skabelon, jeg har udledt fra Foucaults forståelse af bekendelsestænkningen, som værende en disciplinerende struktur.

Eksponering

For at forstå den eksponering der sker af det enkelte barn i forbindelse med spillet, har jeg valgt at begynde med at beskrive en sekvens fra instruktionsvideoen:

Det er klassens time i fjerde klasse, og eleverne spiller »Kort og godt«. Eleverne sidder på stole i noget, der ligner en rundkreds. Læreren sidder med i kredsen lidt ude til venstre. Det er Katrines tur. Hun rejser sig og går op til bordet i midten og trækker et kort. Katrine læser kortet højt: »Du svigter altid.« Hun står lidt og vægrer sig ved at give det videre, fordi hun godt ved, at det er et ubehageligt kort. Emil – en dreng placeret på pigens højre side – rækker hånden op og siger: »Det er mig – jeg svigter altid.« Læreren spørger Emil, hvorfor han altid svigter, og Emil svarer, at det gør han bare. Lidt senere er det Ulla, der trækker et kort, hvorpå der står: »Du laver altid ballade.« Hun tøver med at uddele det, og igen er Emil der med hånden: »Det er mig, der altid la-

ver ballade.« Pigen giver kortet til Emil, og læreren bifalder: »Det er rigtigt Emil – du laver altid ballade.«

Som det fremgår af beskrivelsen, skaber spillet »Kort og godt« en ramme, hvor det enkelte barn eksponeres og gøres til genstand for andres beskrivelser. I spilsekvenserne er spillets regler tilrettelagt således, at børnene tildeler hinanden egenskaber som »ballademager«, »flittig« etc. Spillet skaber gennem sin iscenesættelse en forestilling om, at det, der er genstanden for spillet, er barnet i sig selv, og overser fuldstændig de mere kontekstuelle forhold i forhold til børnenes hverdag, deres indbyrdes forhold og deres socio-økonomiske baggrund etc.

Den bekendende har ikke selv adgang til sin skjulte natur

Forestillingen om, at mennesket har en undertrykt natur, er en forudsætning for elevernes inddragelse i spillet, og det er denne natur, som er den egentlige baggrund for, at børnene agerer, som de gør. I forklaringsmanualen til spillet »Kort og godt« står: »Det mest nærliggende for børnene er at vise deres frustrationer gennem handlinger. De bliver urolige i timerne, de skaber konflikter i frikvarterne, eller de bliver måske meget stille.« Endvidere argumenteres der for, at barnet ikke kan sætte ord på sine følelser, hvorfor det bliver uroligt og frustreret. Desuden beskrives barnets følelser som undertrykte og ikke-verbale, og barnet som ikke værende i stand til at sammenkoble følelser med ord. Barnets forhold til sig selv illustreres som en proces, hvor de tandhjul, der binder følelser og tale, går skævt af hinanden.

Det er i øvrigt værd at bemærke, at det er psykologiens vokabular, der trækkes på i denne sammenhæng (fokus på følelser og frustration, sætte ord på sine følelser etc.), og det er det, der gør, at spillet får en legitimitet og dermed siges at beskæftige sig med sandheden om mennesket.

Kategorisering og kodning

Når børnene spiller »Kort og godt« benyttes et færdigt vokabular, som muliggør en kategorisering af elevernes adfærd i et allerede etableret system. I for-

bindelse med »Kort og godt« er dette noget, der foregår over en længere periode. »Kort og godt« indgår i længerevarende forløb, hvor social træning spiller en væsentlig rolle. Som det vil fremgå, er det primært eleverne, der er aktive og italesættende, mens lærerne indtager en mere tolkende og organiserende rolle. Eleverne spiller spillet »Kort og godt« 2-3 gange; eleverne laver en fællestegning som en slags samarbejdsøvelse; klassen udfylder et anonymt spørgeskema (findes i materialet); klassens lærere mødes og planlægger en handleplan for klassen; der afholdes et forældremøde, hvor forældrene informeres; på baggrund af et fiktivt eventyr om en problemklasse identificerer eleverne sig selv som henholdsvis »ansvarlige«, »brokkere« og »gæster« – termer hentet fra et fortrykt elevskema. Eleverne tilbydes altså et fastlagt vokabular til at beskrive deres problemer. Rundkredsen bruges som arbejdsredskab; eleverne udvikler selv et spil »Kort og godt«, som de spiller med hinanden; eleverne træner samarbejde med hinanden i makkerpar; eleverne arbejder med rollespil, hvor begreberne »usikker, aggressiv og selvtillidsbetonet adfærd« tilbydes. Det er hensigten med det sociale træningsforløb, at eleverne skal lære at sætte ord på deres følelser. Afslutningsvis præsenteres projektet for børnenes forældre.

Læreren/pædagogen som sandhedens mester

Læreren er den tolkende, den, der sætter i scene, og den der evaluerer og vurderer. Det er eleven, der »italesætter« sig selv på mangfoldige måder. Læreren kan vælge at forholde sig tavst og dermed indirekte samtykke i en bestemt fremstilling af en elev, eller læreren kan vælge at bifalde eller gå i rette med den måde, som enkelte elever bliver »italesat« på. Som fremhævet i sekvensen ovenfor bifaldes Ullas valg af Emil som den, der altid laver ballede med et: »Det er rigtigt Emil – du laver altid ballade.« Pointen er, at læreren har magten – uanset om vedkommende ønsker det eller ej – til at definere bestemte elever på bestemte måder.

Opsamlende kan det fremhæves, at de socialpædagogiske spil fungerer gennem fastsatte regler, hvor barnet i sig selv eksponeres for offentlig bedømmelse, hvor det tilskrives nogle egenskaber af sine kammerater, og hvor det er læreren, der har en række muligheder for at samtykke, tie eller elaborere på

de fremstillinger, som børnene giver hinanden. Der skabes vha. ord et tydningsystem, hvor elevens adfærd fremstår som meningsfyldt. I mange tilfælde (jf. Rosenthal-effekten¹) kan man frygte, at eleverne overtager de tilskrivninger, der foregår i spillet og lever dem ud, som var de sande. »Kort og godt« er naturligvis langtfra enestående. Den grundstruktur, som dannes i spillet, genfindes i en række af de andre socialpædagogiske spil og varianter af »Kort og godt« og bruges i en række forskellige områder uden for uddannelsessystemet.

Den kærlige disciplinering

Den bløde disciplinering, som jeg har argumenteret for, er den reelle konsekvens af, at de socialpædagogiske spil passer godt ind den postmodernes atomare socialisering. Samtidig med at en række synlige normer og traditioner i det postmoderne samfund er under nedbrydning, introduceres og udvikles disse former for »kærlig« disciplinering, hvor eleverne konstant må gøre sig selv og deres erfaringer til genstand for granskning og »italesættelse« i forhold til et indholdstømt psykologisk vokabular. Bekendelsesdiskursen i uddannelsessystemet fører til en vedvarende »kærlig« disciplinering af eleverne. Denne »kærlige« disciplinering foregår ved, at eleverne gennem vejledning, ved rådgivningssamtaler, ved udfyldning af uddannelsesbøger, socialpædagogiske spil, og igennem gruppearbejde konstant må betragte sig selv og egne erfaringer, genstandsgøre dem og »italesætte« dem i forhold til ikke-synlige vurderingskriterier. Når eleverne lærer at sanktionere sig selv, er færre ydre sanktioner nødvendige. I den kompleksitet der hersker i et postmoderne samfund, bliver det også vigtigt for uddannelsessystemet at skabe sig nye fokuseringspunkter og i denne sammenhæng bliver det elevens personlighed.

De socialpædagogiske spil, samt læreplaner og uddannelsesbøger, sørger for, at eleverne kaster blikket på sig selv og de nærmeste omgivelser og ikke søger at sætte mulige problemer ind i en større sammenhæng. Den måde, hvorpå eleverne oplæres i sociale færdigheder, knytter sig til, at de lærer at forstå, at alle former for sociale problemer i en skoleklasse bundes i psykologiske problemstillinger. Det vil sige, at problemer tillægges enkelte børn eller relationen mellem børnene. Sociale, politiske, økonomiske og eksistentielle

problemer transformeres således til psykologiske problemer, der hidrører fra emotionelle eller kognitive komponenter hos det enkelte barn. Eleverne lærer at se bort fra den realitet, de er en del af. Der sker således en dekontekstualisering af eleverne i skolesystemet i forbindelse med de socialpædagogiske spils indtog.

Hvor den traditionelle lærerrolle kombinerede et synligt ansvar og en tydelig magtudøvelse i forhold til det, der foregik i klasseværelset, så adskilles magt og ansvar ved introduktionen af den nye bekendelsestænkning i pædagogikken. Læreren glider ud af elevens synsfelt som den, der tager initiativer og ansvar for, hvad der sker. I stedet indtager læreren en tolkende og kontekstdefinerende position med begrænset ansvar, men dog en magtfuld position, hvor læreren kan sortere, fremhæve og afvise elevernes udtalelser og dermed skabe en sammenhængende selvforståelse, som eleven tilbydes at leve og organisere sit liv efter.

Et væsentligt element i de postmoderne bekendelsesdiskurser drejer sig om at fastsætte skylden for, at tingene går, som de går. Som vi så i det socialpædagogiske spil »Kort og godt«, placeres problemer, der er socialt distribueret i en klasses sociale interaktioner, hos enkelte elever. Det er dem, der bærer skylden for, at det er gået henholdsvis godt og skidt i klassen. Ansvar for kulturel og social udvikling placeres hos enkelte individer, hvis enkeltstående gerninger sætter, afgrænser og udvikler de sociale fællesskabers dynamik. Problemer i forhold til elevernes sociale status, etniske forskellighed, køns- og klasseforskelle forsvinder i klasseværelset og afløses af et fokus på de nære og intime relationer, hvor eleverne, som i spillet »Kort og godt«, tildeles positioner som »brokkere« eller »gæster«.

Bekendelsesdiskursen fører til en intimisering, som det er vanskeligt at stille sig kritisk overfor. Forældrene kan vanskeligt kritisere de socialpædagogiske spil, fordi de savner et vokabular. At være mod selvrealisering er per definition absurd. En væsentlig grund til den alternative pædagogiks succes og gennemslagskraft i forhold til den kulturbærende pædagogik i 70'erne var, at den kunne bruge psykologiens vokabular til at kritisere den traditionsbundne pædagogik. Det er vanskeligt at finde et tilsvarende vokabular til at fremsætte kritik af bekendelsestankegangen i den nuværende pædagogiske tænkning, fordi enhver kritik rettet mod denne tænkning i sagens natur må være modstander af personlig udvikling og selvindsigt.

Afslutning

Denne artikel har søgt at lægge en kritisk analyseramme ned over de tendenser i det danske uddannelsessystem, som bevæger sig i retning af en intimisering af den pædagogiske situation. Tilsyneladende sker der en humanisering af uddannelsestænkningen ved, at der lægges mere vægt på barnets selvverd og selvbevidsthed, blandt andet vha. en række socialpædagogiske spil. Ved nærmere eftersyn viser det sig, at bekendelsesdiskursen, som disse spil hviler på, er med til at installere en for individet uigennemskuelig selvovervågning. Det er derfor vigtigt at sætte spørgsmålstegn ved den humanistiske pædagogik, der danner baggrund for denne tænkning, og søge at redefinere den, således at den danner et reelt alternativ til den instrumentalisering, som synes i stadigt stigende omfang at dominere den pædagogiske tænkning i disse år.

Noter

- 1 Rosenthal viste i en række forsøg, at forsøgslederens forventninger utilsigtet påvirker forsøgspersonernes adfærd. Det samme viste sig at gælde for læreres forventninger i forhold til deres elever. Hvis læreren har høje forventninger til sine elever, så er der en tendens til, at eleverne også lever op til dem.

Litteratur

- Brinkmann, S. & Eriksen, C. (2006). *Selvrealisering. Kritiske diskussioner af en grænseløs udviklingskultur*. Århus: Klim.
- Eiby, T. (2003). *Weekendavisen*.
- Foucault, M. (1988). *The History of Sexuality, Vol. 1 an introduction*. Harmondsworth: Penguin.
- Foucault, M. (1988b). »Technologies of the Self« i: L. Martin, H. Gutman, P. Hutton (1989), *Technologies of the Self. A seminar with Michel Foucault*. Amherst: The University of Massachusetts Press.

- Halkier, L. (2004). »Den progressive pædagogik har taget livet af fantasien. En introduktion til et udvidet fantasibegreb baseret på den italienske 1700-talsfilosof Giambattista Vico« i: *Pædagogikken og kampen om individet. Kritisk pædagogik, ny inderlighed og selvets teknikker*. København: Hans Reitzel.
- Hertz, B. & Iversen, F. (2005). *Anerkendelse i børnehøjde*. Virum: Psykologisk Forlag.
- Kvale, S. (2004). »Frigørende pædagogik som frigørende til forbrug« i: *Pædagogikken og kampen om individet. Kritisk pædagogik, ny inderlighed og selvets teknikker*. København: Hans Reitzel.
- Krejsler, J. (2004). »Pædagogiske spil med personligheden som indsats. Om den lærende, selvets teknikker og muligheder for at tænke anderledes« i: J. Krejsler *Pædagogikken og kampen om individet. Kritisk pædagogik, ny inderlighed og selvets teknikker*. København: Hans Reitzel.
- Nielsen, K. (2003). »Eleverfaringer og gruppearbejdets blinde vinkler. Gruppearbejde som disciplinering til fleksibilitet« i: *Pædagogikken og kampen om individet. Kritisk pædagogik, ny inderlighed og selvets teknikker*. København: Hans Reitzel.
- Nielsen, K. (2006). »Frelserpædagogik og selvrealisering. Moderne bekendelsesformer i dansk pædagogik« i: Brinkmann og Eriksen, (2006) *Selvrealisering. Kritiske diskussioner af en grænseløs udviklingskultur*. Århus: Klim.
- Rose, N. (2003). »At regere friheden – en analyse af politisk magt i avanceret liberale demokratier« i: C. Borch og L. Thorup Larsen, *Perspektiv, magt og styring. Luhmann & Foucault til diskussion*. København: Hans Reitzel.
- Saugstad, T. (2004). »Vejledning og intimitetstyranniet« i: *Pædagogikken og kampen om individet. Kritisk pædagogik, ny inderlighed og selvets teknikker*. København: Hans Reitzel.

Klaus Nielsen, ph.d., lektor
Psykologisk Institut
Aarhus Universitet

Fusionen mellem målsætterkultur og religion: Når mål bliver mening

Iben Krogsdal

Vi lever i en målsætterkultur, hvor mennesket forsøger at »tæmme« fremtiden ved konstant at sætte sig mål. Målsætteren er mere optaget af mål end af formål. Formålet findes netop i målet. Målsætterkulturen har inden for de seneste år fusioneret med den hastigt voksende religiøsitet, der tager udgangspunkt i menneskets Selv og dets ubevidste kræfter. Derved er fremkommet en egentlig målsætterreligion. Målsætterreligionen giver mennesket svar på, hvad *rigtige* mål er: rigtige mål er de mål, der kommer indefra. Fra ens autentiske Selv. Den nye religion leverer derved en helt ny etik: det selviske er det etiske, det uselviske det uetiske.

I EFTERÅRET 2004 udgav Ministeriet for Familie- og Forbrugeranliggender en folder med titlen »Leg og lær«. Folderen beskriver pædagogiske læreplaner og tager udgangspunkt i seks temaer, der skal bruges til at sætte mål for børns liv i daginstitutioner. Et tema er fx »Barnets alsidige personlige udvikling«, et andet »sociale kompetencer«, et tredje »kulturelle udtryksformer og værdier.«¹ Ifølge læreplanen skal hver daginstitutionens pædagogiske personale arbejde med at opstille egne mål for småbørnenes udvikling ud fra de overordnede temaer. Folderen lægger op til, at leg skal være læring, og at læring skal have et formuleret mål. Den er ikke et diktat, snarere en invitation til, at de enkelte personalegrupper selv formulerer den nærmere betydning af, og vej til, temaerne. Intentionen er altså at sørge for, at personalet *har* et mål med det, de gør. Og at der *er* et mål med det, de små børn foretager sig. Børnene bliver dermed via pædagogisk refleksion guidet ind i deres fremtidige karriere som personligt udviklingsrejsende.

Folderen til daginstitutionerne er et eksempel på den omsiggribende kultur, jeg i det følgende vil kalde målsætterkulturen. En kultur, der for længst har slået rod i voksenlivets domæner – på arbejdspladsen, i selvudviklingskulturen, i uddannelsessystemet og i den offentlige forvaltning af velfærdsstaten – og som nu har fundet grobund helt ned i vuggestue- og børnehavekulturen. Det er inden for de seneste årtier blevet en kulturel indforståethed, at man bør sætte sig mål i tilværelsen. Devisen er, at mennesker i det senmoderne samfund er nødt til at vide, hvad de vil. De skal vide, hvor de vil hen. De skal vide hvordan. De skal vide hvornår. »Hvis du ikke ved, hvad du leder efter, finder du det ikke,« postulerer man med et mundhelds selvfølgelighed i målsættersamfundet. Konsulenter og coaches i erhvervslivet formulerer det samme i klicheen: »Hvis du ikke ved, hvor du skal hen, kan du ikke finde den vej, du skal gå.« Formuleringen er efterhånden blevet grundlag for alt lige fra pædagogik og politik til terapi og religion. Den udtrykker målsættersamfundets grund-dogme: at man skal vide, hvad man vil – ellers vil man ikke noget. Eller mere positivt formuleret: tilværelsen skal have retning – og retning får man ved at opstille mål. Den, der har sat sine mål, ved hvor han skal gå hen. Han spilder ikke tiden. Han *bruger* den på at komme derhen, han vil.

Målsætterkulturen: når mennesket »tæmmer« fremtiden

Målsætterkulturen er opstået i det senmoderne samfund, hvor alle mennesker i princippet har alle muligheder. Ingen har før haft så stor valgfrihed, som mennesker i den privilegerede del af verden i dag. Mulighederne for at vælge livsretning – uddannelse, karriere, familieliv, tro – er uoverskuelige. Verden er blevet et kaos af potentialer; den ligger foran os og byder sig til i al sin hyperkompleksitet. Verden er en valgverden, som det moderne menneske begår sig i ved at vælge til og vælge fra.

Men i målsættersamfundet nøjes man ikke med at vælge mellem de mange foranliggende muligheder. Man går langt mere »målrettet« til værks: man *sætter selv sine mål på forhånd*. Derefter tilføjer man strategier for, hvordan man skal nå sine mål; dvs. strategier for, hvilke valg man skal træffe undervejs mod målet. På den måde prøver man at sikre sig, at de daglige tilvalg og fravalg har et *formål* – nemlig at føre én hen til det mål, man har sat sig. Man

planlægger dermed for ikke at blive offer for tilfældighederne. Tilfældigheder rangerer lavt i målsættersamfundets hierarki over hændelser. De underminerer målsættermenneskets projekt og truer med at kaste det ind i valgenes helvede af vilkårlighed. Tilfældigheder risikerer at lede væk fra det, man har besluttet. Netop fordi de er tilfældige, unddrager de sig en indplacering under det man har planlagt på forhånd. De er ikke styrede af de satte mål – og derfor heller ikke af målsætteren.

Inden for eksempelvis arbejdslivet i almindelighed – og managementindustrien i særdeleshed – arbejder man derfor med målsætning som et nøglebegreb, der holder alle løsninger i sig. Mange danske virksomheder har i den forbindelse ganske ubesværet indopereret begreber, der tidligere hørte til det religiøse univers. De kalder deres overordnede målsætning virksomhedens *vision*. Visionen er det pejlemærke, virksomheden og dens agenter styrer målrettet efter. Det, der ligger fast – fordi man nu engang har besluttet, at det skal ligge fast. Og ud af visionen vokser det, virksomhederne med et andet låneord kalder deres *mission*.² Missionen er de strategier man anlægger for at nå tættere på visionen. De er vejen.

Målsætterkulturen har altså – med et managementudtryk – et *proaktivt* forhold til fremtiden. Man kan sige om den, at den er selvudviklingskulturen, der forholder sig til *tid*. Hvor tid tidligere blev opfattet som noget forfra kommende og ukontrollabelt, er tid i målsætterkulturen forvandlet til et potentielt magtrum for mennesket. Når man målsætter fremtiden, bliver fremtiden mindre fremmed og mere »medgørlig«. Selvudvikleren tæmmer fremtiden. Han forsøger at gøre den til sit kæledyr. Han bliver en tids-tæmmer, og tiden bliver dermed den dimension, der forløser hans iboende kræfter. Den tæmmede fremtid er den fremtid, mennesket selv har prædestineret med sin målsætning. Mennesket er blevet selvdestinerende. De mål, det tæmmer fremtiden med, bliver til menneskets *formål*. *Formål* er dermed ikke længere noget, der blev sat i sat fortiden – men noget, der sættes i nutiden for fremtiden.

At have travlt med at sætte sin egen dagsorden

Hvad kendetegner da målsættersamfundets veje generelt? Målsættersamfundet er præget af foretagsomhed. En foretagsomhed, der bl.a. giver sig udtryk i

en massiv produktion af den slags skrifter, vi i daglig tale kalder »handleplaner«. Handleplaner bliver altid udformet ud fra det mål, man har sat. De indeholder beskrivelser af dette mål, af dets delmål, af det man skal gøre for at nå målet – og af den måde, hvorpå man løbende kan kontrollere, at man er på rette vej. Den løbende kontrol benævnes ofte »evaluering«.

Handleplaner er tidens trosbekendelser. Det er dem, der dikterer målsættermenneskers færden på efterhånden alle livsområder. Dem, man *udarbejder*, så man bagefter kan *indordne* sig. Dem man sætter, så man bagefter kan være sat. De bliver dagligt udfærdiget på landets socialforvaltninger, når sociale klienter skal »videre«. De bliver udarbejdet for børn i landets daginstitutioner af politikere og forskere i pædagogik, der vil sikre, at småbørns foretagelse fører til hvert barns personlige udvikling ud fra de mål, man har sat. De bliver udarbejdet af folkeskolelærere, som nu med individuelle handleplaner skal sætte sociale og faglige mål for hver enkelt elev. De bliver udarbejdet af offentlige og private virksomheder – fra industrigiganter til vuggestuer – her under betegnelsen »virksomhedsplaner«.

Men handleplaner findes også i mundtlig form. Både jobsamtalen og medarbejder-udviklingssamtalen i målsættersamfundet indeholder spørgsmålet: Hvor vil du være henne om fem år? Hvor ser du dig selv om ti år? Det forventes, at man har været ude i sin egen fremtid og placeret mål. At man på forhånd har besluttet sig for, hvad man går efter. Med et udbredt managementudtryk kalder man det at »futurepace.³ At futurepace vil sige, at man leder (pacer) fremtiden (future) via nutiden. Netop sit eget fremtidsscenario skal man kunne fremstille overbevisende, når man lever i en målsætterkultur. Den jobansøger eller medarbejder, der har sat sig mål, demonstrerer nemlig sin egen indflydelse på fremtiden. Han behøver ikke ligge under for tilfældige omstændigheder. Han tager sagen i egen hånd og indtager fremtiden offensivt. Han sætter en vej, og det særligt prisværdige ved den vej er, at han netop selv har sat den.

Foretagsomheden i målsættersamfundet giver sig ikke blot udslag i travlhed på arbejdspladser, skoler og daginstitutioner. Borgeren i målsættersamfundet – selvudvikleren – har også personligt travlt. Hans lod er altid at være undervejs. Han søger konstant efter nye discipliner, sportsgrene, diæter, kure, kurser, terapier, efteruddannelser, teknikker, værktøjskasser, redskaber, personlige erkendelser, coaching-sessions, kompetenceudviklinger og problem-

løsningsstrategier. Der er altid mulighed for at forbedre ens præstationer i forhold til de mål, man har sat sig. Kommunikations-strategier kan forbedres, så man bedst muligt kan kommunikere sine mål til verden. Introspektions-strategier kan forbedres, så man hele tiden kan udvikle sin refleksion over de mål, man sætter. Problemløsnings-strategier kan forbedres, så man hurtigere kommer frem til sine mål – og derved hurtigere kan komme i gang med at opstille nye.

Inspiration til sine målsætterprojekter kan målsætteren i rigt mål hente i medierne. Udbuddet af tv-programmer, der handler om succesfulde målsættere, er enormt. Han præsenteres dagligt for portrætter af mennesker, der satte sig et mål – og nåede det. Tour-de-France-ryttere, der *ville* vinde – og vandt. Fede mennesker, der *ville* tabe sig – og tabte sig. De trænede, de knokkede, de svedte, de græd foran den danske offentlighed – og de nægtede at give op. Alt sammen, fordi de havde formået at sætte deres egne, klare mål. Målsætterkulturen dyrker målet og vejen dertil som en magisk formel for det vellykkede liv. Der er noget nærmest overmenneskeligt i at kunne sætte et mål og nå det. Undermenneskeligt er det derimod ikke at magte at sætte sine egne mål. Den der ikke sætter sin egen standard, styrer ikke. Den der ikke styrer, bliver styret af andre. At blive styret af andre vil i målsætterkulturen sige at være offer. Den der er offer har svigtet sig selv. Han driver retningsløst omkring og kan ikke opvise sit liv som resultatet af egen viljestyrke og beslutsomhed. I målsættersamfundet er livskvalitet uløseligt forbundet med dette at kunne sætte sin egen dagsorden. For mange er de to ting blevet identiske.

Når mål bliver mening

Målsætterkulturen bibringer mennesket en bestemt forståelse af, hvad der er meningsløst og meningsfuldt. Meningsløshed forstås i stigende grad som mål-løshed. Meningsfylde, derimod, forstås som dette *at* man selv aktivt og på forhånd indtager sin fremtid via målsætning – og at man efterfølgende underordner sig sit valg.

Hvor mening i traditionssamfundet kom *udefra* og *på forhånd* – fra en almægtig Gud, der havde en overordnet plan, man som menneske måtte underkaste sig – kommer mening i målsættersamfundet *indefra* og *fra fremtiden*.

For di mening ikke længere er givet på forhånd, er man nødt til at spørge til den. Derfor spørges der som aldrig før: »Hvad er meningen?« Og målsætter-samfundet svarer med det senmoderne menneskes ultimative sandhed: »Der findes ingen mening, der giver mening for os alle sammen. Det, der giver mening for mig, skal ikke give mening for dig.« Kort sagt: det eneste, der tilsyneladende giver grundlæggende mening i dag er, at vores grundvilkår er mangel på mening. Hvad er altså meningen? At der ingen mening er, og at du derfor selv må skabe den med dine mål. Spørgsmålet om mening er dermed blevet til spørgsmålet om mål. Det klassiske spørgsmål »Hvad er meningen?« bliver i målsættersamfundet efterhånden oversat til »Hvad er målet?«

Med »mål« mener man i målsætterkulturen ikke det store, altomfattende *fælles* mål. Det er jo netop det, der ikke er muligt længere – og det er jo netop denne umulighed, der har sat mennesket i gang med at målsætte. Med »mål« mener man derfor snarere én af to nye slags mål: enten »målet for *mig*« eller »målet for min *virksomhed*«. Jo mere det store, fælles mål synker bort i horisonten – jo mere entusiastisk formulerer borgeren i målsættersamfundet mål for sin egen personlige udvikling og, i tæt sammenknytning hertil, sit arbejdsliv. Hvor den almægtige Gud og de store politiske ideologier går ud, går arbejdspladserne ind. I takt med at kirkerummet og den politiske arena tømmes for mening, fyldes privat- og arbejdslivet med mål. Målsætteren kan derfor sagtens svare på, hvor han ser sig selv om ti år. Han har reflekteret over sine egne mål og sin egen personlige udvikling. Det samme gør sig gældende for den moderne virksomhed. Den har opstillet sine mål og navigerer reflekteret og konstant evaluerende derefter. Den har skabt sit eget sammenhængende mål- og meningssystem og leverer det dagligt til den enkelte medarbejder – mod dennes villighed til netop at koble sin personlige mening med virksomhedens. Både privatmennesket, virksomhedslederen og den ansatte har futurepacet og gjort sig mange tanker om, hvor de skal hen. Som enkelt-individer eller arbejdsplads. Men på samfundsplan skal man ikke længere nogen steder hen *sammen*.

Heri ligger målsættersamfundets største paradoks: at der ikke findes noget *endemål* for al den hektiske målsætningsforetagsomhed. Der er ingen fælles endestation at løse billet til. Der er kun den konstante aktivitet. I målsættersamfundet hænger mål-løsheden. Målsætteren bliver derfor sit eget mål.

Målsætterreligion: udvikling som afvikling

Koblingen mellem mål og mening betyder, at målsætterkulturen har fået stor indflydelse på den religiøsitet, der vinder frem i dagens Danmark – og omvendt. Målsætningskultur og religion har fusioneret. Det er sket næsten umærkeligt. Men i en sådan grad, at man ikke længere kan skelne de to fra hinanden. Tilsammen danner de en ny form for religion, som jeg her vil kalde »målsætterreligion«.

Målsætterreligionens hovedærinde er at hjælpe selvudvikleren med at vælge sin fremtid *rigtigt*. For én ting er at vælge sin fremtid via mål. En anden ting er at vælge *det rigtige*.

Målsættermennesket har desperat brug for at finde en målestok til at afgøre, om et truffet valg nu også er rigtigt eller ej. Den målestok leverer målsætterreligionen i form af Selvet som al målsætnings udgangspunkt og som bærer af målsætningens etik.

Målsætterreligionen dyrker Selvet som det sted, hvor sandheden om et menneske og dets fremtidsvej findes. Selvet opfattes som menneskets kerne, eller dets *egentlighed*. Selvet indeholder altid svaret på, hvad der er rigtigt og forkert. Et menneskes livsretning skal derfor ifølge målsætterreligionens uskrevne dogmatik altid anslås indefra. Retningen så at sige emanerer fra selvet ud i fremtiden.

Selvet er dog ifølge samme dogmatik sjældent umiddelbart tilgængeligt for det menneske, der er opvokset i den nutidige kultur. Selvet er som regel blevet tabt. Gennem opvæksten er det blevet underkendt, fortrængt eller ligefrem forsøgt systematisk destrueret. Uforstående forældre, rigide lærere, et ikke-ankerkendende skolesystem og en åndeligt fattig kultur har i ubevidst fællesskab ad åre nedbrudt Selvet – eller i hvert fald medvirket til at afbryde et menneskes forbindelse til sit sande Selv. I stedet identificerer mennesket sig ulykkeligvis med egoet, sit falske selv billede.

Opgaven bliver nu at genoprette kontakten til det sande Selv. Denne opgave kræver ofte terapeutisk intervention og seriøst selvudviklingsarbejde – i den forstand at *udviklingen* i første omgang ses som en *afvikling*. Det, der skal afvikles, er alt det udefrakommende, der har forstyrret og fortrængt Selvet. Den uskrevne dogmatik anviser også metoden til denne afvikling af alt det, »de andre« har inficeret det sande Selv med. Metoden er uhyre simpel: af-

viklingen foretager man ganske enkelt ved at *sige fra*. Man må sige fra over for de dagsordner, andre har haft for en. Dette gælder både i forhold til dagsordner, der er blevet påduttet én i fortiden – og i forhold til nutidige relationer. Mange kvinder beskriver for eksempel deres opvækst som en stor »flinkesko-le«, der har gjort dem til »pæne piger«, og dermed har undertrykt deres sande lyster og behov. Mænd beskriver i højere grad, hvordan deres blødere følelsesliv ikke er blevet anerkendt.⁴

Det udefrakommende skal altså aflægges. Indre stemmer, der lyder betænkeligt som »mors stemme« eller »fars stemme« skal fjernes. Indre dagsordner, der lyder, som om de i virkeligheden er andres, skal fjernes. Og en skønne dag er den langvarige terapeutiske renselsesproces så fremskreden, at det sande Selv dukker frem. Ubesmittet og upåvirket af ydre omstændigheder. Frisat og *autentisk*.

Med troen på, at det nu har generobret sit autentiske Selv har mennesket fundet ind til sin retning og denne retnings etiske fundament. Det kan nu begå sig i målsætterkulturen. Det *rigtige* valg bliver det valg, der korresponderer med den, man *egentlig* er. Inden for en række nye korttidsterapier og inden for coachingbranchen er begrebet korrespondens derfor blevet centralt. Korrespondens handler om at være i overensstemmelse med den, man er. Når man derfor skal afgøre om en målsætning er rigtig, spørger man ofte med en coachingkliché:

»Vil det, du ønsker, være i overensstemmelse med den, du er?«

Et andet centralt begreb i krydsfeltet mellem målsætterkultur og religion er begrebet værdier. Man kan ikke sætte sig mål, uden at kende sine sande værdier. En af målsætterreligionens vigtigste opgaver er derfor at hjælpe mennesket til at afklare sine værdier. Disse værdier bør som udgangspunkt altid komme inde fra Selvet:

»Hvis man skal tage en beslutning skal man altid finde *ind* til ens *egne* værdier, så man er sikker på, man tager den *rigtige* beslutning.«⁵

Værdier, der påføres enkeltmennesket udefra, er i målsætterreligionens optik i bedste fald sekundære, i værste fald decideret uetiske. Etisk velforvaret – og sandt menneske – i den religiøse selvudviklingskultur bliver man først og fremmest ved at *sige fra*. Eller i det mindste ved at holde op med at *sige til*. Målsætterreligionen er en »sige-fra-religion«. I en sådan grad, at det at *sige til* – som tidligere var en dyd – i mange tilfælde ligefrem betragtes som uetisk. At

sige *til* hænger ifølge målsætterreligionen sammen med at være afhængig. Og den, der er afhængig af andre, risikerer at adlyde disse andre på sit eget, autentiske Selvs bekostning. Der er derfor en fare for, at det at sige *til* fører til et falsk menneskeliv. At sige *fra* derimod – at løsrive sig – fremmer autenticiteten. Og er dermed en etisk fuldt forsvarlig handling.

Målsætterreligionens etik er en etik, der er funderet i Selvet. Det selviske bliver i målsætterreligionen det etiske – mens det uselviske bliver det uetiske. Den, der pligtskyldigt underlægger sig andre, risikerer at begå overgreb mod sit eget Selv – og dermed at forbryde sig mod Selvets etik.

Mennesket fra offer til årsag

Målsætterreligionen er en psykologiseret religion. Den er også en religion, der ikke umiddelbart opererer med nogen Gud. Men den er stadig religion. I den forstand, at mennesket inden for dens uskrevne dogmatik – ligesom inden for alle andre religioner – kan forholde sig til sin egen udspænding mellem selv-magt og afmagt. Målsætterreligionen definerer menneskets handlingsrum set i forhold til større kræfter. Den definerer, hvor langt dette handlingsrum strækker sig – og dermed hvor dets grænser går. Ligesom den definerer de større kræfter som de skjulte kræfter og potentialer i menneskets ubevidste.

Gud er altså i målsætterreligionen blevet afløst af Selvet – det vil sige af et kraftcentrum for ubevidste kræfter i mennesket selv. Præstens ekspertise i at udlægge Guds vilje er dermed på vej til at blive underkendt til fordel for terapeutens ekspertise i at arbejde med sindets ukendte kræfter som vejvisere for fremtiden.

Målsætterreligionen har dermed fostret en ny præstestand. Størsteparten af de nye præster ved ikke, at de er præster. De revser ikke samfundet og ser sig ikke i opposition til det. De er tværtimod dybt involveret i det. De udgør skaren af velmenende terapeuter, behandlere, proceskonsulenter, virksomhedscoaches og life-coaches, der alle til dagligt formidler målsættersamfundets religiøse budskab: »Sæt mål! – ellers sætter andre dem for jer. Sæt jeres mål, så de korresponderer med dem, I *virkelig* er. Og med dem, I *virkelig* gerne vil være. Sæt dem, før fremtiden sætter dem for jer. Gør det i det personli-

ge liv, gør det i arbejdslivet, gør det for dem, der ikke kan gøre det selv. Børnene for eksempel.»

Målsætterreligionen sætter dermed en ny slags frelse på dagsordenen. Hvor frelse i de »klassiske« og »synlige« religioners velmagtsdage særligt handlede om at møde Gud i livet efter døden, handler frelse i målsætterreligionen om at møde sit Selv i det jordiske liv. Frelse er at nå (eller at arbejde på at nå) de mål, man har sat. Fortabelse, derimod, er at ligge under for de mål, andre har sat. Så bliver man uautentisk. Manglende autenticitet er tæt knyttet sammen med uformåenhed. Hvorimod den, der formår at sætte egne mål, kan se sig selv i spejlet om morgenen med et smil om munden. Han er på vej – på den rigtige vej. Han ved det, for han har selv valgt vejen, og den *føles* rigtig. Han er – i målsættersprog – »tro mod sig selv«, han har »lyttet til sit hjerte«, han »kigger indad« og han skal nok sørge for hele tiden at »mærke efter«. Gennem sine følelser kan han kommunikere med de kræfter i ham, der guider ham på rette vej. Han kan derfor se de andre i øjnene, når de spørger ham: »Hvem er du?« For han er sig selv, fordi han har adskilt sig fra massen ved at sætte sine egne mål. Han er selv blevet årsag. Og frelse i målsættersamfundet handler netop om at være årsag; om ikke at leve som drivtømmer i vand, men selv at sætte sit livs retning ud i fremtiden. Frelse handler om ikke afmægtigt at blive overfaldet af fremtiden – men om ud fra sit selv at indtage fremtiden, *før* den er sket.

Religion alle vegne og ingen steder

Fusionen mellem målsætterkultur og religion har ikke afstedkommet nye trossamfund. Resultatet er ikke en bestemt ny kirke, trosretning eller sekt. Resultatet er snarere en fritflydende, autonom målsætnings-religiøsitet, der ikke lader sig begrænse af gamle institutioner. Den findes både alle steder og ingen steder. For de fleste er den helt usynlig. Den findes, hvor mennesker beskæftiger sig med at målsætte med afsæt i egen autenticitet. Dens tydeligste konturer ses inden for den selvudviklingskultur, der i stigende grad kobler sig på arbejdslivet. Den formulerer sig i tidens sprog, og den taler mellem linjerne på de hundredetusinder af handleplaner, virksomhedsplaner, udviklingsplaner og læreplaner, der produceres i målsættersamfundet.

Religion er dermed ikke længere noget, vi kan afgrænse, udskille og indfange i traditionelle, religionsvidenskabelige kasser. I klassisk forstand er den nye religion slet ikke religion længere. Den unddrager sig ganske enkelt snævre religionsdefinitioner, fordi den ikke er begrænset af samlede teologier eller institutionelle systemer.

Vi kan umuligt i målsættersamfundet drage et rimeligt skel mellem, hvad der er sekulært, og hvad der er religiøst. Religion er derfor heller ikke – selv om mange tror det – i den vestlige verden blevet endeligt adskilt fra det øvrige samfund. Religion er derimod *netop* gået i fusion med målsættersamfundet. I fusionen er den traditionelle religions samlepakke med struktur og indhold så at sige blevet åbnet og falder nu som en mild regn af religiøse fragmenter over hele samfundet. Hvor den lander, går den i kemisk forbindelse med det forhåndenværende – og den nye religion vokser frem.

Den nye religion handler om at kunne *indtage* fremtiden *rigtigt*. Den tildeler mennesket selvbestemmelsesret og råderum, når det står konfronteret med fremtidens uforudsigelighed.

Selvet – og dets ubevidste kræfter – bliver dets nye fundament, når det skal sætte mål for dets egen fremtid.

Målsætterreligionen funderer og viderefører dermed målsættersamfundets konstante udviklingsiver og målsætteraktivitet. Men i målsætterreligionens udgave bliver udvikling til en ekstremificeret form for *selvudvikling*, og ethvert mål, der sættes af andre end én selv, bliver derfor problematisk.

Der gemmer sig i den nye religion et paradoks: På den ene side foreskriver den uskrevne dogmatik, at man hverken *kan* eller *bør* lave om på andre end sig selv, fordi enhver udvikling skal komme inde fra Selvet. Ingen har altså ifølge den nye religion ret til at målsætte for andre. På den anden side fortæller netop den religiøse målsætningsdyrkelse – som et udefrakommende kulturelt diktat – konstant mennesket, hvordan det skal føle, tænke og finde mening via mål.

Noter

- 1 *Leg og lær: En guide om pædagogiske læreplaner til alle dagtilbud og forældre med børn i dagtilbud*, udgivet af Ministeriet for Familie- og Forbrugeranliggender, 2004, s. 12ff.
- 2 Begreberne vision og mission optræder sammen med værdibegrebet i både managementlitteraturen og en lang række danske virksomheders handleplaner. Se fx www.merrild.dk/dk/Retail/HvemErVi/JobIMerrildKaffeellerSaraLeeDE pr. 31.08.2006.
- 3 Futurepacing bruges på mange virksomheder som et dagligt »ledelsesværktøj« og anvendes desuden som en almindelig terapeutisk teknik inden for NLP (*Neuro Lingvistisk Programmering*). Et dansk NLP-kursuscenter, der tilbyder NLP-kurser til bl.a. erhvervslivet, hedder således ganske enkelt *Futurepace*. Se www.futurepace.dk.
- 4 Jeg karakteriserer standardbeskrivelserne af opvæksten for henholdsvis danske kvinder og mænd ud fra en række interviews, jeg i 2005 og 2006 foretog med danske NLP-studerende, NLP-terapeuter og NLP-coaches. Interviewene indgår i mit igangværende ph.d.-projekt, der lægger en religionsvidenskabelig vinkel på terapikulturen.
- 5 Citat fra undervisningen på Dansk NLP-Instituts grunduddannelse foråret 2006. Fremhævelserne er mine.

Iben Krogsdal, ph.d.-stipendiat
Afdeling for Religionsvidenskab,
Det Teologisk Fakultet
Aarhus Universitet

Evaluering i skole og uddannelse

Kirsten M. Andersen

Artiklen er en beskrivelse af de ministerielle og lovmæssige krav til evaluering i folkeskolen. Det gælder både i form af tests og prøver og de evalueringssystemer, som skolerne er forpligtet på at udvikle som led i det daglige arbejde. Evaluering indfører en ny form for skriftlig kultur i skolen og bygger på en opfattelse af, at barnets udvikling går via en kontraktstyret selvrefleksion. Spørgsmål er om det i længden danner eleverne til åndsfrihed, fællesskab og ansvar eller om det medfører en grænseoverskridende styring af den enkelte.

I DEN LOV TIL NY LÆRERUDDANNELSE, som blev fremsat d. 10. april og vedtaget i Folketinget i maj 2006, er krav om evaluering og kvalitetssikring indskrevet i lovteksten. Dermed fortsætter og bestyrker loven for læreruddannelsen en udvikling med systematisk evaluering, som gennem det seneste tiår, godt og vel, i stigende grad allerede har været en del af folkeskolens hverdag.

I samme periode har evaluering præget den politiske diskussion og været drivkraften i en lang række af de politiske initiativer, som er blevet udmøntet i love og bekendtgørelser. Den stigende brug af ekstern evaluering af skolen både internationalt (Pisa-undersøgelse etc.), og nationalt gennem etableringen af et nationalt evalueringstinstitut (EVA), og siden af Styrelsen for evaluering og kvalitetssikring i Folkeskolen, lovbefalede bestemmelser om systematiske læsetests og afgangsprøver i flere fag har været med til at sætte en ny dagsorden. I skolerne har det vist sig på den måde, at det arbejde, der tidligere blev forbundet med skoleudvikling, forsøgsordninger, eksperimentel undervisning og nye prøveformer i den samme periode i stigende grad er blevet kanaliseret og omformet for at imødekomme de politiske krav om evaluering. Derfor har skolerne udover at administrere og gennemføre tests og prøver, sideløbende iværksat forskellige interne evalueringsformer, der set udefra kan

have karakter både af nødværge men også af forsøg på at tilpasse kravene og tage ansvar for dem, så de kunne blive en integreret del af skolens undervisning, den pædagogiske udvikling, børnenes skolegang og samarbejdet med hjemmene. Folkeskolerne og seminariernes afdelinger for efteruddannelse har med andre ord taget bolden op og givet flere bud på, hvordan evaluering og kvalitetssikring kan og bør tage sig ud! Skemaer, indsamling af hvad børnene lærer, når der undervises, evalueringssamtale-ark, spørgsmål til selvevaluering, indgåelse af aftaler og kontrakter om læringsmål med den enkelte elev i skolen og i forbindelse med skole-hjem samtaler, synliggørelse af hvad det enkelte barn lærer i portfolio, logbøger etc.

Disse tre forskellige niveauer af evaluering: det eksterne samfundsmæssige redskab til indsigt og kontrol, det interne institutionsmæssige redskab til udvikling og det individuelle dannelsesmæssige redskab til selvudvikling angiver bredden i det verserende fænomen i folkeskolen, og i et videre perspektiv i hele uddannelsesverdenen.

I denne sammenhæng er det ikke sigtet at gennemgå de forskellige evalueringsformer fra en ende af, men snarere at se på, hvad det er for et syn på skole og børn der kommer til udtryk i nogle af disse strategier.

Hvad det er for nogle problematikker i synet på børn, undervisning og skole, der kommer i spil. Mit udgangspunkt er skolen og læreruddannelsen i almindelighed, men interessen vil samle sig om det fag, jeg er seminarielærer i: nemlig faget kristendomskundskab/religion.

Det lovmæssige grundlag for ekstern evaluering i form af tests, prøver og elevplaner

Ved folkeskoleloven i 1993 blev krav om en løbende evaluering af elevernes udbytte af undervisningen i folkeskolen (§13) og differentiering af undervisning (§18) introduceret. Evalueringen, som blev et krav, skulle give bedre oplysning forud for tilrettelæggelse af undervisning, så den tog udgangspunkt i elevens faglige niveau, potentialer og behov. Formålet var både at kunne tilbyde en bedre skolegang til den enkelte og kunne give klar besked til hjemmet om elevens standpunkt. I Margrethe Vestagers ministertid blev der formuleret Klare Mål i alle skolefag. De afløste vejledningen til undervisningen i de

enkelte fag ved tydeligt at angive, hvilke Centrale Kundskaber og Færdigheder, der skulle være målene, for det børnene skulle lære. I 2003 blev Klare Mål konverteret til Fælles Mål. Der med få ændringer indebar, at Klare Mål blev gjort bindende. Nu var det noget, børnene skulle lære.

Siden Bertel Haarder er blevet undervisningsminister er det gået stærkt. Den ny folkeskolelov fra 2005 er siden i april 2006 blevet fulgt op af en indførelse af nationale tests, og flere obligatoriske prøver. Eleverne skal gennemføre følgende tests:

- Dansk med fokus på læsning på 2., 4., 6. og 8. klassetrin.
- Engelsk på 7. klassetrin.
- Matematik på 3. og 6. klassetrin.
- Geografi på 8. klassetrin.
- Biologi på 8. klassetrin.
- Fysik/kemi på 8. klassetrin

Den nærmere bekendtgørelse af, hvad testene skal bruges til er blevet offentliggjort i forbindelse med bestemmelsen om elevplaner. I første omgang blev det fremhævet, at de »skal anvendes for at kunne følge den enkelte elevs tilegnelse af kundskaber og færdigheder, herunder styrker, svagheder og potentialer.« Forældrene skal underrettes skriftligt om resultatet af testen, og landets samlede testresultat skal offentliggøres år for år. Begrundelsen for offentliggørelsen er for at give den enkelte skoleledelse og skolebestyrelse et værktøj til at måle sin egen skoles resultater i forhold til »en national præstationsprofil«.

I juni fulgte så de nærmere bestemmelser om elevplaner. Skemaer eller skabeloner vil ikke komme fra centralt hold, men det vil være op til hver skolebestyrelse at vedtage principperne. Ikke desto mindre er krav og formål detaljerede. Elevplanen skal udarbejdes på hvert klassetrin fra børnehaveklasse til tiende, i alle fag. Den skal indeholde oplysninger om resultater af tests og evalueringer af elevens arbejde, samt de opstillede læringsmål, som er blevet besluttet af lærer, elev og forældre i fællesskab. Det skal også indgå, hvordan opfølgningen på den løbende evaluering af undervisningen i alle fag skal være. Elevplanernes formål er at støtte den løbende evaluering, samt styrke samarbejdet mellem skole og hjem.

Det lovmæssige grundlag for intern evaluering

Elevplanen er den akse, hvorom Undervisningsministeriet kan få resultater af tests og prøver til at få indflydelse og få konsekvenser for den interne evaluering. Evalueringskulturen i folkeskolen er blevet undersøgt både af OECD og af det nationale institut EVA. Fra OECD rapporten fra 2004 fremhæves det i et notat fra Undervisningsministeriet: »Begrebet evalueringskultur bruges i OECD-reviewet som et samlende begreb i forbindelse med omtalen af evaluering i den danske folkeskole. OECD-panelet tillægger udvikling af en evalueringskultur meget stor betydning for udviklingen i dansk skole: "Men dette er sikkert den enkeltforandring, det er vigtigst at opnå, hvis andre initiativer skal kunne indføres, så de får virkning, og standarderne kan hæves."« (Fremme af evaluering, UVM).

Til den løbende evaluering konkluderer rapporten, at evalueringen fylder alt for lidt i den daglige skoleundervisning, på trods af at der blandt lærerne skulle være et ønske om i langt højere grad at integrere evalueringen i undervisningen.

Stort set alle lærere er ifølge rapporten enige om, hvad evaluering skal bruges til, nemlig at danne grundlag for planlægningen af undervisningen såvel for klassen som helhed som for den enkelte elev. Lære eleverne at sætte mål for og vurdere deres egen læring. Vurdere, om eleverne har fået det tilsigtede udbytte af undervisningen. Gennemføres i forhold til både faglige og sociale mål; integreret i den almindelige undervisning.

Indførelsen af elevplanerne i alle fag er tydeligvis tænkt som det værktøj, der skal udbedre de seks mangler, som EVA fandt, og som ifølge samme institut kendetegner en god evalueringsskole:

- At udgøre en integreret del af undervisningen.
- At omfatte såvel lærerens som elevens vurdering af elevens udbytte.
- At have karakter af et forløb – i modsætning til punktnedslag en eller to gange om året.
- At blive gennemført systematisk ud fra et begrundet valg af evalueringsværktøjer, hvor resultaterne fastholdes i form af skriftlig eller visuel dokumentation.
- At danne grundlag for den regelmæssige og systematiske underretning af elever og forældre om skolens syn på udbyttet af skolegangen.

- At understøtte samarbejdet mellem lærer og elev om fastsættelse af mål for eleven og dermed også understøtte lærerens tilrettelæggelse af undervisningen.

Dette blot for at give et billede af, hvor massive kravene til folkeskolen er i disse år. Resultaterne for det enkelte barns skolegang og skolernes formåen er blevet et nationalt anliggende, et højprofileret politisk tema. Børnenes vellykkede skolegang markeres som adgangsbilletten til, at Danmark kan forblive konkurrencedygtig på det globale marked.

Skriftlighed versus mundtlighed

Et kig i E-magasinet EVALuering lader ingen i tvivl. Evaluering som fænomen er en papirtiger. Evaluering indebærer en mængde beskrivelser af forhold på skole og uddannelsesinstitutioner, processer i undervisningen, som tidligere sjældent blev skrevet ned, fordi der tidligere rådede en forvisning om, at det, der foregik i skolen, var godt nok. Det var bedre end godt nok. Folkeskolen var ikke bare god, den var verdens bedste. Det, der tidligere blev skrevet ned, var den enkelte lærers personlige noter til støtte for det pædagogiske arbejde med børnene og udvikling af undervisning. Dansk skolekultur er/var mundtlig. Det var den i praksis, og det var den også ideologisk, fordi den først var orienteret ud fra en grundtvigsk oplysningstænkning. Livsoplysning, på en gang med en sans for det gådefulde ved menneskelivet og overbevist om at mennesket oplyses i sit liv, mens det leves. Mennesket er et guddommeligt eksperiment af ånd og støv, som det så monumentalt slås fast i fortalen til Nordens mytologi. Mennesket oplyses, dér hvor det levende fællesskab, båret af ånd, udfolder sig i det talte sprog i samtalen og fortællingen. Derved bekræftes slægtens arv på en ny tids vilkår.

Og siden var lærernes undervisning i skolen orienteret ud fra reformpædagogikken, der på ny begrundede skolens samtalekultur. Undervisningens dannelse-mæssige sigte betød, at børnenes forståelse blev taget alvorlig. Jens Raahauge fremhæver dette træk som et af de væsentligste træk ved dansk skolepraksis: »Den danske lærer varetager sin undervisning ved at fortolke stoffet på baggrund af samtaler med eleverne. [...] Den danske lærer lever ideelt set i en

fælles fortolkning med eleverne.«¹ Og han ser det yderligere som baggrunden for, at danske børn er glade for at gå i skole. Barnets synspunkt er blevet taget alvorligt. Og det har været med til at gøre børnene til fleksible problemløbere og medspillere i et demokratisk samfund. Derfor er det ikke underligt, at det massive krav om evaluering af mange i skolen er blevet set på som politisk styring og kontrol, og som udtryk for mistillid til, at opgaven ikke blev løst. Det kendetegner en mundtlig kultur til forskel fra en skriftlig, at den i kraft af det nærvær, som samtalen skaber, kan slippe af sted med at være langt mere indforstået end når noget skrives ned. Tillid, medleven og engagement præger et samvær. Det kan være sværere at huske, hvad det var man præcist sagde. Følelsen af, om det var rart, skræmmende eller vedkommende vil til gengæld stå klart i ens erindring. Processen, forventningen om at man kan blive klogere undervejs, siden sidst, nå at lave lidt om hører med til en mundtlig kultur. Skriften er mere formel og distancerende og den er eminent til at fastholde det vi enedes om. Indgåede aftaler, der ikke kan rokkes ved, skal naturligvis være på papir.

Evalueringerne af skolen har med al tydelighed vist, at styrken ligger i de fag, man kan tale sig fra, hvorimod fastholdelse af viden, de naturvidenskabelige fag, har folkeskolens elever, sammenlignet med andre lande, klaret sig dårligere i. Om det er en katastrofe, der kalder på så massive omlægninger af dansk skoletradition, er en anden sag.

Som mundtlig kultur har skolen haft vanskeligt ved at give børnene papir på det, de kunne. Det har ikke været væsentligt! For i indforståelsen har ligget, at skolen først og fremmest havde som mål at bekræfte, at enhver var god nok, således at man på den måde kunne komme til at indgå som en værdifuld del af fællesskabet.

Set på den baggrund er det ikke underligt, at skolen, nærmest pr. automatik foretrak mundtlig evaluering (den interne, den, der udgik fra en samtale med eleven selv) fremfor den skriftlige. Som det er fremgået af de lovmæssige krav og betænkninger, går den eksterne og den interne evaluering hånd i hånd og forbindes i udformningen af elevplaner. Men ser man tilbage, er det bemærkelsesværdigt, hvorledes skolen langt hen reagerede ved at satse på mundtlige evalueringsformer, der kunne give anledning til refleksion og samtale. Det kan ses som et forsøg på at afværge det dikterede, men det er i alle tilfælde et markant træk, at de skriftlige evalueringer, tests, prøver, offentlig-

gørelse og krav om dokumentation, så udvikling og tilrettelæggelse kan komme til at ske på et oplyst og evidensbaseret grundlag, ses som udtryk for kontrol.² Det er det, for så vidt kravene ikke længere vil lade lærer og elever tro på, at det virker. Der skal viden til.

De mundtlige evalueringsformer, der af lærere i skolen fremhæves som god evalueringspraksis er typisk de former, som kan integreres i undervisningen og dermed har et pædagogisk sigte. I inspirationshæftet *Evalueringsskulptur i praksis*³ fremhæves det, at en god evalueringspraksis blandt andet skal kvalificere refleksion over erfaringer og give anledning til dialog og samarbejde med elever, kolleger og forældre. Den vanskelige balance, som dette hæfte søger at gøre opmærksom på, er vigtigheden af, at lærerne får lavet en evalueringspraksis, der giver indsigt og medvirker til, at eleverne for mere ud af at gå i skole, uden at trivialisere og reducere kompleksiteten i undervisning og elevernes læreprocesser. Der advares med sætningen: »Den, der fanger fuglen, fanger ikke fuglens flugt.« Den advarsel er dækkende for en udbredt skepsis, om de mange nye tiltag i skolen ender med at skade det bedste ved dansk skolekultur. Det er der god grund til at være bekymret for. Men det er ikke et tema, der skal forfølges yderligere her. Til gengæld vil jeg kigge på et enkelt træk, nemlig samspillet mellem individualisering på den ene side, dvs. interessen for det enkelte barn, kravet om differentieret undervisning og på den anden side fastholdelsen af den mundtlige kultur.

Refleksion og evaluering

En del af den interne evaluering har fundet sted ved at individualisere og personliggøre evalueringen. Det er vanskeligt at undgå, idet det jo netop er et krav at læringsmålene, både i form af trinmål og slutmål skal formuleres for det enkelte barn. I en skole, hvor børnene igennem tiår har arbejdet ved at læren har haft fælles fortolkningsrum med eleverne og fortolkninger er sket på baggrund af samtaler og ikke ved enetaler, er det ikke underligt, at samtalen er blevet gjort til det bærende princip også i arbejdet med evaluering og den løbende vurdering af det enkelte barn. Men værdien af refleksion med stoffet er ikke ligefrem proportional med den selvrefleksion, som evalueringen giver anledning til. I det objektive arbejde er subjektets selvrefleksion et afgjort go-

de, som enhver god undervisning i tilrettelæggelsen må sigte på. Men elevsamtaler, der ikke har sagen, stoffet, arbejdet at tage afsæt i, geråder nemt ud i en pinlig selvforkusning, et overgreb, som barnet vil søge at undslippe. Spørgsmål som: Hvad har du lært? Hvordan lærte du det? Hvilken betydning har det for dig? Hvad vil du huske til næste gang? Hvad er dine styrkesider? Hvad vil du gerne blive bedre til? Hvordan kan det lykkes for dig? Hvad har du brug for hjælp til? Hvem samarbejdede du med? Hvordan gik det? Hvad har du lært af at samarbejde? Hvad var din rolle i samarbejdet? Ideen er gennem appellen til eftertanke at gøre eleven mere bevidst om, hvad der skal til for at være mere aktiv og deltagende i sine egne læreprocesser. I en tid hvor TV bugner af programmer med mennesker, der udlever deres selvrefleksioner af den mest intime slags. Hvor personlige problemer lægges frem i det offentlige rum, kan det forekomme temmelig gammeldags og uden forståelse for tidens børnetyper, der givetvis ikke har noget imod at tale om sig selv. Og måske endda vil finde vejen til at lære noget mere interessant, hvis først både eleven selv, lærer og forældre med tager afsæt i en samtale, hvor barnets selvrefleksion er i fokus. Thomas Ziehe advarer mod, at skolen hopper med på at henvise eleven til den refleksivitet, som eleven på forhånd sidder i til halsen. Opgaven i en individualiseret tid er, at skolen ikke lader barnet strande i sig selv, men optages af noget uden for sig selv.

Evaluering og personlig dannelse

Men det lader det tilbage, som alle vel vil være enige om må være skolens mål. At barnet både lærer noget og forholder sig til det der læres, dvs. ikke bare lærer noget for at ku' det, men også for at lære af det, dvs. reflektere over det lærte. Med evalueringskulturen, presset på at sikre, at børnene lærer noget og at det de lærer kan dokumenteres, er fokuset også kommet på processen, og dermed også elevernes egne refleksioner. Dem har lærerne altid været optaget af, men der er forskel på at tilrettelægge undervisningen for at foranledige disse overvejelser og så at kalkulere med dem.

I faget Kristendomskundskab er det afgørende, at eleverne i skolen udover at lære kristendommen og andre religioners hovedtanker, grundtræk og væsentligste ritualer også bliver i stand til at fortolke og reflektere over et religi-

øst fænomen, en praksis eller et udsagn. Det er nødvendigt for, at eleven skal kunne komme til en forståelse. Michael Grimmitt, britisk religionspædagog udtrykker det på den måde, at religionsundervisningen pædagogisk skal lægges til rette så børnene får mulighed for både at lære *om* religion og *af* religion. Grimmitt fremhæver evalueringsaspektet ved undervisningen som det vigtigste. Undervisningen skal give anledning til, at barnet revurderer sit eget syn på religion. Dels for at barnet kan oparbejde en fond af visioner for menneskelivet, dels for at kunne udvikle forståelse for andre, dels for at kunne være kritisk. Grimmitt kommer fra en engelsk skoletradition, der med sin curriculumtænkning er vant til bindende mål i undervisning og også vant til en udpræget testkultur. To ting fremhæver han, som er værd at bemærke midt i denne massive forandring af skolens arbejde med sin opgave. For det første understreger han, at læreren i forhold til de beskrevne mål må koncentrere sig om først og fremmest at forme undervisningen pædagogisk, så religion bliver noget børnene ikke bare lærer om, men også af. Det bliver det vanskelige fremover i skolen, for der er en tendens til, at man får, hvad man beder om. Test og fokusering på testresultater har en kolossal regulerende virkning på måden, der undervises på. Det andet punkt, der skal fremhæves fra Grimmitt er den liste af spørgsmål, som han ønsker, undervisningen i religion gerne skulle give anledning til. Næsten to tætskrevne sider der kategoriseres inden for emnerne: selvidentitet, selvbekræftelse, selvoplysning, selvideal, selvjustering, selvevaluering. Alle spørgsmålene skal ikke gengives her, men de er af typen: Hvem er jeg? Hvor hører jeg til? Hvad er jeg virkelig for en? Hvordan handler jeg mod andre? Hvad føler jeg mig forpligtet på? Hvorfor er jeg, som jeg er? Hvorfor er dette problem vigtigt for mig? Hvad er mit mål? Kan jeg forandre mig? Har jeg tillid til mine beslutninger? Hvordan går det mig? Hvordan kan jeg bedømme mine fremskridt? Grimmitt konkluderer: »Disse spørgsmål ligner naturligvis ikke ret meget spørgsmål, lærere plejer at stille og elever plejer at stille i klasseværelset. De er personligt betydningsfulde eller selvbiografiske spørgsmål; spørgsmål, man stiller sig selv, når man er i en indre dialog; spørgsmål, der giver den enkelte mulighed for at gøre status over sine kundskaber om sig selv som person, spørgsmål der fremmer sådanne personlige kundskaber. Men hvordan kan læseplanen tage hensyn til dem, hvis de helt og holdent er personlige spørgsmål? Læreren kan måske stille nogle af dem direkte, men de fleste af dem hverken kan eller skal stilles på

denne måde. Dette betyder imidlertid ikke, at de skal lades ude af betragtning; tværtimod mener jeg, det er lærerens ansvar at skabe læresituationer, der eksplicit tager sigte på at aktivere denne form for personlig spørgen. Der er god præcedens for at gøre dette. Kendetegnet på god litteratur er, at den er i stand til at engagere læseren på det personlige plan.«⁴

I det nye skoleformål er der en væsentlig ændring. Det er nu skolens opgave at tage hånd om »barnets alsidige udvikling« og ikke længere dens opgave at sørge for »barnets alsidige personlige udvikling«. Jeg kan bedst lide at tænke, at det om det personlige er taget ud for at standse den overskridelse af urørlighedszonen, som den direkte inddragelse af det personlige i evalueringsformerne kan give anledning til. Men Undervisningsministeriets elevplanstækning som aksens, der får den eksterne evaluering og skolernes interne evaluingskultur til at løbe sammen som tandhjul, giver ikke håbet næring i den retning. Også selv om anbefalingen, at god evaluingskultur er kendetegnet ved, at såvel læreren som eleven giver sin bedømmelse af elevens standpunkt, peger på gensidigheden i foretagendet. En skole, der instrumentaliserer det personlige i en læringsstrategi, ender med at hælde barnet ud med badevandet. Al dannelse er personlig, men den må være et mål ikke et middel.

Noter

- 1 Jens Raahauge: »Skal vi nu lære at arbejde baglæns«, *Kvan* 65, marts 2003, s. 86.
- 2 Se eksempelvis Bent Nabe-Nielsen: »Kom, lad os prøve!«, *Kvan* 65 marts 2003, s. 52.
- 3 Hanna Mølgaard & Martin Søland Klausen: *Evaluingskultur i praksis – tjek på begreber og metode*, Dafolo 2006.
- 4 Michael Grimmit: *Religionskundskab og menneskelig udvikling*, Odense universitetsforlag (1987) 1998, s. 230-231.

Kirsten M. Andersen, seminarielektor
Mariehøj 17
8600 Silkeborg

Selvhengivelse og selvforglemmelse

Idéhistorisk, livshistorisk og fænomenologisk belyst

Karen Marie Mortensen

Forfatteren har gjort bevægelsen med; fra eksistentialismens åbne fortolkning i en fælles ramme til den hvirvelvind, som præger nutiden. Det er nemt at beskrive selvet og selvhengivelsen negativt. Essayet er imidlertid et forsvar for den del af selvet, der bygger på erfaringen; – »men holder jeg ikke ryggen rank, kan jeg hverken glemme eller hengive mig selv. For begge dele kræver et selv.« Det selv som kan hengives bliver tydeligst i sorgen, og måske indirekte i lykkens fuldbyrdelse. Begge fænomener er vidne om, at det er i relationen, man bliver et selv.

»Livet er langt, lykken er kort,
salig er den, der tør give det bort«
(Larsen 1983)

»HVORDAN KAN SELVET BESTÅ I EN HVIRVELVIND?« (Berman 1992: 17) sådan spurgte Rousseau i 1761. Hermed formulerede han problemet for det moderne menneske, der havde frigjort sig fra eller blot stod og svajede efter den storm, der havde fået alle bånd mellem mennesker til at bryde. Båndene havde sløret grænsen mellem det individuelle og det kollektive. Hvordan nu være et selv, et individ, når grænsen var draget? For et selv kræver nogen/noget at hengive sig til. Et menneske kan have en drøm, som traditionelt projiceres ud på en kat: helt sin egen. Men flere historier fortæller, at også katte, selvfølgelig

kultur-katte, går til grunde, hvis deres mennesker forsvinder. Selv om der intet krav er til en kat om at bestå som et selv.

Rousseau var fortsætter af det tankespor, der var sat i værk af Jesus, der sagde: »Hvis nogen kommer til mig og ikke hader sin far og mor, hustru og børn, brødre og søstre, ja, sit eget liv, kan han ikke være min discipel.« (Luk 14,26) Hermed destrueredes slægts-sammenhængen, blodets bånd. Og hvad tankesporet ikke gjorde, det gjorde kapitalismen, som måske, måske ikke, var barn af den. Som en fortsættelse af Jesusordet skrev i hvert fald Marx/Engels i *Det kommunistiske manifest*, at »de brogede bånd skal bryde.«

I Jesus-citatet ligger imidlertid, at jeg bryder en hengivelses-sammenhæng – slægtens, for at hengive mig til en ny, at blive »min discipel«. Det vil sige, at jeg kan ville en ny hengivelse så meget, at jeg bryder den hengivessammenhæng, jeg stod i. Jeg har skilt mig ud. Stormen suser. Jeg svajer. Men der står én og tager imod. Den/dem /det, jeg gjorde det for. Og så bliver jeg et selv igen.

I det tankespor siger Jesus også: »Den, der søger at redde sit liv, skal miste det, men den, der mister det, skal vinde det« (Luk 17,33). Det vil sige, du bliver dig selv i en relation, i en forholden dig til.

Det moderne problem bliver: hengivelse til hvem/hvad? Jesus er død og borte eller gået forbi, kaldets tid er forbi, for vi lever i de skiftende konstruktions-tid. Ingen institutioner legitimerer et kald. Hvordan kan jeg så blive et selv, når der ingen orden, autoritet, legitimitet er til at være som censor, der har »the last say« til at sige, at det er ok, det, jeg hengiver mig til, for så vidt der er noget?

I nødværge over for problemet går man måske uden at tænke over det ind på et aristotelisk tankespor, som forløber efter modellen: potens – akt. Et spor, som også hører til vores idéhistoriske og mentale historiske bagage. Ethvert liv har muligheder/potentialer i sig, som stræber mod virkeliggørelse/aktualisering. Hos Aristoteles hører tanken imidlertid hjemme i det almene og bystatens sammenhæng. Det er ikke forestillingen om virkeliggørelsen af mine særegne potentialer, det handler om, men tanken om det særligt menneskelige, som går igen i alle mennesker, der skal virkeliggøres i den polis, som jeg i ord og handling konstituerer med andre (Arendt 1998: kap. V).

Når denne tanke om det almene humane er væk sammen med den konkrete politiske virkelighed, som vi sammen etablerer, så bliver resultatet af at følge realiseringstankegangen en anden – ensom og egentlig ørkesløs.

Idéhistorie

I et idéhistorisk rids i teologisk regi: hvad Jesus begyndte i udsagn om selvet, fortsatte Augustin og Luther. Augustin, der selvbevidst skilte sig ud og skrev sine *Bekendelser*, henvendt til en dobbelt relation: Gud og dem, der elskede ham og derfor ville forstå, hvad han skrev. Augustin, der fra start i *Bekendelserne* annoncerer længslen efter, at hans urolige hjerte skal falde til hvile i et »dig« (Augustin 1991: 17). Luther, der på rigsdagen i Worms fremsatte sit »her står jeg« og gjorde egen samvittighed og gode grunde til at overbevise den til autoritet og gjorde det til et løsen, at »for mig« er Kristus død. Hos begge udsondres selvet i en dobbelt relationsbestemmelse: hengivelse til Gud og til andre mennesker.

Dette hører med til idéhistorien før Rousseau. Den løb med gennem den socio-økonomiske-politiske historie. Selvet var blevet udsondret, men relationerne var ikke stabile mere. Og tænkte man mere aristotelisk, så var i løbet af middelalderen tanken om det almene droppet, og mere og mere handlede det om det singulære.

Derfor står individet og svajer i hvirvelvinden i 1761. Rousseau pejler det tidligt. Og det varer længe, inden det er blevet hvermands vilkår, fordi det varer længe, inden hvermand sammen og hver for sig har udkæmpet kampen for at være, hvad Dostojevskijs *Dobbeltgænger* taber i kampen for at blive »et menneske som alle andre, men et særligt menneske« (Dostojevskij 1957: 16 og 17). Det tog lang tid, inden alt tyndet, alle skyggetanterne, alle konerne gift med strålende mænd, alle de skjulte elskende, alle de fattige, der bare sled for at overleve, de hjemløse – etc. havde gjort sig synlige. Lang tid, inden det ikke bare var kunstnerne, ikke bare dem, der havde skabt sig et navn, ikke bare dem, der var lykkedes i at lykkes, var ved vejs ende med anstrengelsen for at blive ikke bare synlige, men synlige religiøst sagt, som et Guds barn, enestående og uerstatteligt. Ja, jeg lader, som om den kamp er forbi. Det er den ikke. Det rige og selv gode Danmark bilder sig ind, at 200.000 muslimer udgør en

trussel, og at der ikke er råd til, at nogle få tusinde flygtninge kan få ordentligt ophold uden for asylcentre. Og endelig er der jo alle de fattige, der knokler for at overleve fjernere steder, knokler for at vi kan få billige varer, de fattige, som kun giver os problemer på vores ferierejser: om vi skal give, når de tigger og, om vi skal tinge prisen ned mest muligt.

Men den ikke for hårdt sårede middelklasse på vore breddegrader, arvingerne af borgerne, der leverede revolutionerne i det 19. årh., lykkedes det »at bestå i hvirvelvinden«. Den klasse satte sammen med markedet »selvrealiseringens« dagsorden, ofte vel uden at overveje sammenhængen. For middelklassen kan være som klamrende sig til en »kronisk uskyld«, der ikke vil se i øjnene, at vi lever i en verden af magt, som kan bruges i fællesskab til at bygge en verden op eller kan bruges kynisk med mulighed for at dreje over i brutalitet. Akademiske mennesker over 50 kan forundres over, at statslige institutioner som universitet og Det kongelige Teater er så inhumane i deres økonomiske betragtninger som en hvilken som helst entreprenørvirksomhed.

Livshistorie

Tilhørende generationen fra 1945 har jeg i min bagage en opdragelse og nogle kvindeskikkelser, som har formet min forståelse af selvforglemmelsen: min farmor og min mor – og delvis som et modstykke min svigermor. De to første gik i festtaler under betegnelsen »milde kvinder«. Bag dem lå en idealdannelse fra Augustins beskrivelse af hans mor Monica i *Bekendelser* (Augustin 1991: 166 -70). Interessant, når man ser det. Men eftersætningen, »hvor har de magt«, blev der smilet til, eller den blev udeladt. Men det havde de. Og de var milde. De tænkte mere på de mennesker, de levede sammen med end på sig selv. De realiserede sig selv sammen med andre. De sled. De gjorde hjemmene smukke og hyggelige. De sørgede for alle de utallige gæster. De huskede alle børnenes ønsker og særheder. De bakkede deres mænd op. Jeg ved, min mor var sådan. Fra fortælling, min farmor ligeså. Min svigermor var også sådan. Men så var hun en sætning mere, sagt til mig på et tidspunkt, hvor jeg gik som en ung enke/ heks i en landsby: »Du holder vel ryggen rank!«. Det er ikke en middelklassesætning. Middelklassen føjer og bøjer sig og vil fremfor alt ikke støde an og komme i lokalavisen. Sætningen har rod i en selvbevidsthed

grundet i nød i underklassen eller i stolthed grundet i tradition i overklassen/aristokratiet. Sætningen er et memento til selvforglemmelsen, som kan være selvhengivelsens følgesvend, og minder om, at man skal holde den adskilt fra den nærliggende selvtilintetgørelse. Minder om, at menneskelige relationer altid er magtforhold. Og den eller de, der har overmagten af den ene eller anden tilfældige grund, kan indgå og har indgået en uheldig alliance med kristendommens idealdannelse om at sætte sig selv til side, helt perverteret, ind til himlen vil udligne.

Om nu det, jeg hengav mig til for at blive et selv, var en gammel sammenhæng eller en ny, legitimeret måske kun af mig selv, så står det kritiske spørgsmål tilbage: holder du ryggen rank? Betyder din selvhengivelse en selvforglemmelse, som destruerer dig? Vil du håbe på, at bare du gør dig lille nok, får du lov at være der, have nogen at hengive dig til, så du kan være et selv? Men holder jeg ikke ryggen rank, kan jeg hverken glemme eller hengive mig selv. For begge dele kræver et selv.

Det var det samme som kvindebevægelsen i 70'erne samlede sig om. Den lancerede: »Du skal realisere dig selv«, d.v.s. du skal ikke falde i ét med tapetet. Hvad mange kvinder havde gjort og også var blevet og fortsat blev og bliver syge af. Og mange mænd, som ikke havde bestilt andet hele deres liv end at realisere sig selv i deres værk, havde råbt imod. Fra mit miljø husker jeg både professorer, præster og højskoleforstandere.

Fænomenet: selvet og selvhengivelsen og selvforglemmelsen

Ressentiment

Det er nemt at beskrive selvet og selvhengivelsen negativt. Det har Nietzsche gjort eksplicit (Nietzsche 1995: 132), før ham Luther med sit »incurvatus in se« og Dostojevskij med sit »kældermenneskes« fornærmelse samt Løgstrup videreført i den markante formulering, (jeg her ser bort fra, at Løgstrup taler om jeget og ikke om selvet) »holdt i jegets snor, under dets pisk, går tankerne rundt og rundt i jegets egen manege« (Løgstrup 1968: 94). Negationen af selvhengivelsen er bl. a. ressentiment. Den evindelige kredsen om såret, den evindelige kradsen såret op. Livet, hvor såret bliver meningen. Re - senti-

re. Føle igen og igen, hvor ondt det gjorde. Og aldrig ville glemme det. Gøre det til livets mening.

Kampen for at være god nok

Kampen for selvet kender jeg to markant litterære steder fra. Fra Luther og Erica Jong.

Luther kæmper for at være god nok til at få en nådig gud. Går i spåner på den genkendelige sætning: det er aldrig godt nok. Luthers første problem var, at han aldrig havde angret nok. Modernistisk, eksistentielistisk sagt, ikke angret autentisk nok. Spejlbillederne stod i række. Derfor insisterer han i »Om den trælbandne vilje« på, at Gud er den almægtige, forudseende, forudbestemmende Gud, som i kraft af, at han er det, eliminerer den menneskelige frihed. Han argumenterer eksistentielt ud fra troen og fornuften – og den fælles naturlige dømmekraft. Nødvendigheden kan ikke forenes med menneskelig frihed. Han er så heftig over for Erasmus, som Grundtvig er over for H.N. Clausen (Grundtvig 1905: 298). Ingen af dem tåler, at der bliver sat spørgsmålstegn ved trosvissheden.

Erica Jong kæmper ikke for at blive god nok for Gud, men for en elsket mand. Hun anstrenger sig, som Luther, alt, hvad hun kan. Men det er aldrig nok. Hun vinder ikke hans kærlighed på sine anstrengelser.

Kampen for at være god nok er selvets slid. I moderne tid intensiveret af, at jeg står i en hvirvelvind og de brogede bånd er bristet og mange af dem ville jeg også have til at bryde, for jeg orkede ikke mere disse fællesskaber, hvor alt var blevet til koder, selvbekræftelse, fællesskaber, hvor vi aldrig hørte, hvad hinanden sagde, for det var vedtaget, hvad vi mente, og det handlede bare om at få sin narcissistiske tilfredsstillelse ved at have udstukket, hvad vi skulle tale om og haft ordet længst. Og er de fællesskaber ikke bristet, får jeg dem nok til det, for jo mere alene jeg bliver med mit indre, jo mindre kan jeg få det omsat i small-talk og handling, og jeg bliver til en snakkemaskine i de bånd, der endnu er. Og så brister de måske også. – Eller tænker jeg så i en realisering i mine potentialer: hvilke, og hvorhen og hvorfor? Jeg må have noget ydre for at selvrealiseringen kan finde sted, og så bliver det til »power-shopping«, hvis jeg har penge nok, eller kredsen om butiksvinduerne, hvis jeg ikke har, men i det mindste må jeg have, det må jeg have ret til, de cigaretter og den vin, jeg

må have for at kunne eksistere. I denne uro ligger problemet: er jeg god nok? Er jeg lykkedes nok?

Sorgen

Som en fremkaldervæske for selvforglemmelsen er dens absolutte negation, sorgen.

I den er det slut med at forglemme sig selv i hengivelsen for en anden. I stedet træder man selv ind i fokus med hele sin fysiske og sjælelige elendighed. I den bliver det mest basale og banale et problem: at gå i seng og stå op. At få håret klippet. At tage tøj på og købe en ny bluse. At læse en bog. At møde nogen. At sige noget. Tiden er gået i stå, burde være gået i stå, men så kræver den alligevel, vil ikke gå i frys ret længe, nye billeder kræver at komme op på opslagstavlen, den kræver, som kroppen gør det. Satans krop, som så lidt vil dø som den vil sove. Hovedproblem: alt bliver til roller. Ønsket om at undgå at spille en rolle er umulig. At finde rede i, om jeg har det så forfærdeligt på grund af mig selv og mit tab – eller på grund af sorg over, at den døde mistede sit liv, er umuligt. I sorgen er autenticiteten forbi. Alt bliver til refleksionernes refleksion. Det eneste, der er tilbage, er mig, og hvordan jeg har det, og hvordan jeg ta'r det. Det er helvede på jord. Men traditionen siger: sorgen er det rene snit. Traditionen ved ikke, hvad den taler om. Tror ofte, at sorgen ved død er renere end sorgen ved skilsmisse. Fri for bitterhed. For man kan vel ikke være vred på den døde? Jo, det kan man jo nok, lige som man kan være vred på sig selv over, at man nu ikke altid var generøs over for den, der mistede livet, før man selv gjorde. Og når den bitterhed og vrede er opbrugt, kan man være vred og bitter på de andre, som ikke var så uheldige, og derefter over, at selv om de var heldige, så værdsatte de det ikke, men blev skilt og dernæst, når også den bitterhed er opbrugt, vred og bitter på tilværelsens uretfærdige indretning, og dernæst, hvis man har et gudsbegreb, på den elendige gud, der snød én. Her kunne han lave næsehorn, krokodiller, stjerner og elefanter på en savanne og så slap han bare den elskede/min elskede ud af hænderne. Sorgen er beskidt. For udover tabet, som man skal finde nyt liv at bære med, kastes man tilbage på sig selv.

Og hvem er jeg selv, når den, jeg var et selv med, ikke er mere?

Katastrofen/krisen

Når telefonen ringer og opkaldet er katastrofe, så farer jeg først rundt som en høne, der har fået hovedet hugget af for at finde min blyant, så jeg kan skrive op, hvortil jeg skal tage. Så samler jeg mig, i hvad tilstand jeg end er, og så har jeg ét fokus: jeg skal nå frem. Alt handler om det basale for at gøre det. Hvordan jeg har det, hvad andre mener om mig, hvordan jeg spiller rollen, om det handler om mig eller den ramte – alt det er væk. Jeg spiser på flyveren, fordi jeg husker, at det skal jeg, hvis jeg skal klare dét, jeg endnu ikke ved, hvad er. Så sidder jeg ved en hospitalsseng i 3 uger.

Kun én gang beder jeg en sygeplejerske om 2 hovedpinepiller. Jeg har glemmt, hvordan jeg har det. I katastrofen, som så var en krise og ikke en katastrofe med døden til følge, mærkede jeg ikke mig selv. Og det var smart, tror jeg. Jeg ser det som et lag før alle idealdannelser. Som et universelt menneskeligt lag. Et lag, som Jesu forkyndelse og liv – og den efterfølgende idealdannelse lagde sig oveni. Et lag, som den etiske fordring vokser ud af. Det helt banale: at når et elsket menneskes liv er truet, så glemmer du dig selv og har kun i hovedet: hvordan kan jeg redde, lindre, agere for dette menneske. Jeg er angst imens, men ikke særlig føleligt, og var jeg før i det helvede, sorgens spejlkabinet stillede op med dets spørgsmål: er du virkelig autentisk – så er jeg på det sted sluppet ud af det. Et elsket menneske – og fra den erfaring ved jeg, hvad gælder for et menneske, hvad et menneske er. Indsigten har såvel etisk som politisk konsekvens.

Generationen efter mig, som eks. nævnt bogen *Selvrealisering, kritiske diskussioner af en grænseløs udviklingskultur*, vil se min tankegang som »essentialisme«, et ord, som opsamler, hvad kritikken i de forskellige artikler vender sig imod. Hver generation må finde sig selv og sit sprog og gøre det i opstand mod generationen før. Sådan har min generation også gjort. Min generations ungdomsfilosofi var eksistentialismen. Hos Sartre programmatisk formuleret som: »Eksistens går forud for essens.« Den gik til fænomenerne/tilsynekomsterne, om de nu var af tekstlig eller erfaringsmæssig art for at komme til at forstå dem, men altid i bevidsthed om at fortolkningen var åben. Derfor kunne nogle blive nihilister og andre skabelsesteologer. Om vi var det ene eller det andet, havde vi imidlertid en forståelse af, at vi levede i den samme verden på nogle fælles vilkår, som ikke var sat i værk af os. Denne tankegang ser jeg i

bogen kritiseret for »essentialisme«, som forstås som undertrykkende. I stedet finder man konstruktivismen frigørende. For når alt er konstruktion, så kan jeg lave alt om. Jeg medgiver, at essentialisme i den udgave, der vil fastlægge etnicitet, køn, alder, etik etc. som evige essenser, faldet ned fra himlen, uden hensyntagen til tiden og det vilkår, der altid består mellem mennesker, at noget pludselig sker, er undertrykkende. Men dels mener jeg, at »Selvrealiseringsbogen« fortegner billedet af den filosofi, den gør op med – dels mener jeg, at om vi nu er realister eller konstruktivister, så bygger vi alle på de erfaringer, vi gør. Det er dem, vi baserer vores teorier ovenpå/reflekterer over. Det er dem, der afgør, om vi synes den ene eller anden teori, tanke, ideologi, politik er plausibel. Og kender jeg førstehånds, hvad et menneske er i sin uhyre skrøbelighed, udsathed, styrke og uerstattelighed, har jeg set et menneske med kærlighedens øjne, så ved jeg, hvordan et menneske skal behandles. Erfaringen er uhyre banal, selv om jeg nu udfoldede den i katastrofens kontekst, som imidlertid blot skærper det banale. Erfaringen hører til fødsel, kærlighed og død. Og derfor ved jeg, både hvad den etiske fordring går ud på, og ved jeg, når en institution eller et samfund er blevet umenneskeligt. Der er ingen undskyldning.

Fuldbyrdelsen/Lykken

Jeg kan kun skrive om den pr. stedfortrædere. Negationen kan jeg give ord. Men fuldbyrdelsen lægger sig en blufærdighed imellem. Så dér tyr jeg til poesien med Nils Ferlin og Grundtvig:

I Folkviseton

Folkvisa av Nils Ferlin

*Kärleken kommer och kärleken går,
ingen kan tyda dess lagar.
Men dej vill jag följa i vinter och vår
och alla min levnads dagar.*

Mitt hjärta är ditt,
ditt hjärta är mitt
och aldrig jag lämnar det åter.
Min lycka är din,
din lycka är min
och gråten är min när du gråter.

Kärleken är så förunderligt stark,
kuvas av intet i världen.
rosor slår ut ur den hårdaste mark
som sol över mörka gården.

Mitt hjärta är ditt,
ditt hjärta är mitt
och aldrig jag lämnar det åter.
Min lycka är din,
din lycka är min
och gråten är min när du gråter.

(se: http://www.brollopstorget.se/Allsanger/i_folkviseton.php)

Visen handler om den lykkelige gensidige selvhengivelse foranlediget af den kærlighed, der er så forunderlig stærk, så min lykke er din, og din lykke er min. I den sammenhæng giver ordet selvforglemmelse egentlig ikke mening. For gensidigheden betyder, at jeg i samme moment er ekstremt nærværende som selv og fyldt af den anden. Den intense lykke ved at pusle et spædbarn, vågne, og dér ligger han, og jeg kan bare række ud, eller se, der kommer han gående ned ad gaden imod mig.

Grundtvig skriver det i sit forlovelsesdigt til Marie Toft helt knivskarpt i linjerne om kysset, som skal oplyse om, hvorledes deres livs gåde løstes i: *det er at vore munde, de våge eller blunde, dog mødes i et kys* (Grundtvig 1889: 471).

Et ordentligt kys kræver to, der er til stede, selv.

Selvhengivelse og selvforglemmelse: en nuancering

Undervejs har jeg brugt begge ord. Forskellen mellem dem er, at i en rangorden kommer selvhengivelsen først. Jeg skal have nogen at hengive mig til, før jeg kan slippe for at have mig selv til genstand. Og i rummet skal der være en kærlighed og tillid, som løfter mig hen til hengivelsen, så det er den og ikke alt muligt andet, jeg vil. En hengivelse uden samlet vilje er meningsløs. Jeg hengiver *mig*. Dens modpol er kontrol.

Selvforbyggelsen handler som ordet siger om at glemme mig selv. Men det kan jeg gøre på to måder. Jeg kan gøre det i den lykkelige fuldbyrdelsesintense nærvær, hvor jeg i samme moment realiserer mig selv og hengiver mig selv til den anden. Derfor skrev jeg, at ordet selvforglemmelse egentlig ingen mening giver her. Sorgen, som er det ultimative sammenbrud, eksponerer den intime sammenhæng mellem mig og den anden. Mister jeg den anden, mister jeg selvhengivelsens mulighed, mister jeg muligheden for at forglemme mig selv i et nærvær. I stedet bliver jeg min egen genstand.

Selvforbyggelsens anden måde viste mit katastrofeeksempel. Begge eksempler har kærlighed som baggrund. Men i katastrofen er der ingen erfaring af eget nærvær. Den anden fylder hele terrænet ud.

Besværligheden ved ordet selvforglemmelse er imidlertid, at det fik en historie, så det også kan betyde, at jeg udsletter mig selv eller bliver udslettet som selv. Over for et gudsbegreb, som Rudolf Otto beskrev som fascinans et tremendum, kommer selvforglemmelsen til at betyde, at jeg opløses af skræk.

Modpolen til selvforglemmelsen er, at jeg har mig selv som hovedgenstand for bevidstheden.

Afrunding

Jeg tog udgangspunkt i Rousseau, Jesus og Aristoteles. Rousseau til at kendetegne modernitetens problem: selvet i hvirvelvinden, Jesus til, at selvet bliver til i selvhengivelsen og Aristoteles til at realiseringen af det menneskelige potentiale sker ind i det fælles politiske. Om jeg gik jødisk/kristent til værks eller græsk filosofisk: det moderne menneske stod med et problem.

Noget i problemet er ikke epokalt, tror jeg. For mellem mennesker er der magt – og dermed anledning til overgreb og dermed anledning til, at angst er

på færde. Så problemet med mig – og »den anden«, »de andre« går ikke væk. Og samfund smuldrer hele tiden. Så bedst som jeg troede, at nu var det sådan det var, så er det hele anderledes. Så også i det aristoteliske regi forsvinder igen og igen den sammenhæng og mening, som jeg skulle realisere min menneskelighed ind i.

Men nu, hvor polerne smelter og isbjørnene begynder at sejle rundt på ensomme isflager, er der snart ikke andet at gøre end at satse på at styrke, genoprette, skabe relationer til alt det og alle dem, der ikke er mig og i en kæmpende bevidst selvhengivelse til denne »andethed« opdage, at nu realiserer jeg mig selv – også selv om det ikke var »mig selv«, der stod på dagsordenen. Eller, nu er der snart ikke anden mulighed end at genskabe en politisk magt i opposition til markedets totale ufølsomhed og kynisme.

Litteratur

- Arendt, H. 1998: *The human condition. Second edition.* The University of Chicago Press.
- Augustin, A. 1991: *Bekendelser* oversat af Torben Damsholt. 2. oplag Visdomsbøgerne, Sankt Ansgars Forlag.
- Berman, M. 1982: *All that is solid*, New York, Penguin Books.
- Brinkmann, S. & Eriksen, C. (red.) 2005: *Selvrealisering – kritiske diskussioner af en grænseløs udviklingskultur.* Klim.
- Dostojevskij, F.M. 1955: *Kældermennesket. Optegnelser fra et kælderdyb*, København.
- Dostojevskij, F.M. 1957: *Dobbeltgængereren.* Stig Vendelkærs Forlag, København.
- Ferlin, N.: I *Folkviston* http://www.brollopstorget.se/Allsanger/i_folkviseton.php
- Grundtvig, N.F.S. 1889: *Poetiske skrifter* bd. VII, s. 471, *Folkehøjskolens Sangbog* 17. udgave 1991.
- Grundtvig, N.F.S. 1905: *Udvalgte Skrifter* IV v. Holger Begtrup, Nordisk Forlag.
- Jong, E. 1991: *Frit fald. En kvinde-blues*, Lindhardt og Ringhof.

- Larsen, K. 1983: »Papirklip« på *Midt om natten*, se også *Folkehøjskolens Sangbog* 17. Udgave 1991.
- Luther, M. 1966: »De servo arbitrio« i: *Luthers Werke in Auswahl*. Otto Clemen, Dritter Band, Berlin.
- Luther, M.: »Kommentar til Salme 51«, *Erlanger 19*, www.martinluther.dk/sl51d.html#9.
- Løgstrup, K. E. 1982: *System og symbol*, Gyldendal.
- Løgstrup, K. E. 1968: *Opgør med Kierkegaard*, Gyldendal.
- Nietzsche, F. 1995: *Moralens oprindelse*, Det lille forlag.
- Shakespeare, W. 1978: »Stormen« i: *Shakespeares Samlede Skuespil* bd. 12, København.

Karen Marie Mortensen, ekstern lektor,
Religionsvidenskab, Københavns Universitet
Amagerfælledvej 32, st.tv
2300 København S.

Redaktion

Birte Andersen
Emdrupvej 42
2100 København Ø – tlf. 39 18 30 39

Jette Marie Bundgaard-Nielsen
Hybenvænget 2
8362 Hørning – tlf. 86 92 10 02

Jørgen Demant
Hjortekærsvvej 74
2800 Lyngby – tlf. 45 88 40 75

Lena Kjems
Solbakken 15
8240 Risskov – tlf. 86 17 58 36

Hans Vium Mikkelsen
Aastrup Alle 21
6100 Haderslev – tlf. 73 74 58 98

Anders Klostergaard Petersen
Kirkevænget 175
8310 Tranbjerg – tlf. 89 42 22 48

Camilla Sløk
Ericavej 122
2820 Gentofte – tlf. 39 66 12 28

Jesper Stange
Fiolstræde 8, st.
1171 København K. – tlf. 33 91 51 92

Elof Westergaard
Mariehøj 17
8600 Silkeborg – tlf. 86 80 08 15

Kirstine Helboe Johansen
Skejbyvej 203
8240 Risskov – tlf. 86 12 48 05

Inger Lundager
Møllevangen 2
8382 Hinnerup – tlf. 86 91 08 99

Anders Berg-Sørensen
Fælledvej 14 D, 1.
2200 København N – tlf. 35 36 61 63

Henrik Brandt-Pedersen
Religionspædagogisk Center

Kritisk forum for praktisk teologi, 106
26. årgang udgives af redaktionen i
samarbejde med Forlaget ANIS. Ud-
gives med støtte af Kulturministeri-
ets bevilling til almenkulturelle tids-
skrifter

Ansvarsh. redaktører for nr. 106: Selv-
udvikling
Birte Andersen, Lena Kjems og
Elof Westergaard

ISSN 0106 – 6749

© Forfatterne og *Kritisk forum for
praktisk teologi*

Kritisk forum for praktisk teologi er
sat hos Forlaget ANIS og trykt i off-
set hos AKA-print, Århus

Layout: Mindgame

Bestilling af tidsskriftet:
ANIS/Religionspædagogisk Center
Frederiksberg Allé 10
DK-1820 Frederiksberg C
tlf. 3324 9250 – fax 3325 0607
www.anis.dk. e-mail: anis@rpc.dk

Prisen for et abonnement på 26. årg.
er kr. 265,- (studerende kr. 215,-).
Enkeltnumre sælges for kr. 95,-
Ældre numre af tidsskriftet kan fås
ved henvendelse til forlaget

Henvendelse vedr. indlæg i tidsskrif-
tet kan rettes til forlaget eller til
redaktionens medlemmer.